

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÜGYE HEVES ÉS KÜLSŐ-SZOLNOK MEGYÉBEN AZ 1848/49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC IDEJÉN

ANNÁSI FERENC

A feudalizmus bilincseinek és az idegen Habsburg-uralom gyilkos szorításának kínos érzése hosszú évszázadokon sorvasztotta a magyarságot. Voltak vágyak, voltak törekvések. Voltak nekibuzdulások és fájó csüggedések, de a fájdalom továbbra is csak fájdalom, s a könny hosszú ideig csak könny maradt. Nemzetünk legjobbjai világosan látták, hogy nagy kérdéseinket csak a forradalom oldhatja meg. Ennek az ideje érkezett el 1848 ragyogó tavaszán.

1848 március 13-án az Európa-szerte végivonuló forradalom lángja felcsapott a császár székvárosában Bécsben is. A bécsi forradalom hatására meggyorsult a reformok keresztülviteléért folyó harc Pozsonyban. A rendek Kossuth vezetésével döntő lépésre határozták el magukat. S hogy többé vissza ne forduljanak ezen az úton, arról a pesti nép gondoskodott. Így vált 1848 március 15-e a magyar nép eddigi történetének legnagyobb fordulópontjává. „Igaz, hogy március 15-e a nagy magyar reformkorból nőtt ki, de az is igaz, hogy március 15-e a reformkorhoz képest törést jelentett, ugrást. Valami új kezdődött március 15-ével. nem egyszerűen a régi folytatódott”[1]. És az események hatására a pozsonyi országgyűlésen egymásután születtek meg azok a törvények, melyek az ország függetlenségét és a polgári átalakulást voltak hivatva biztosítani.

Mi most az utóbbival foglalkozunk részletesebben.

A polgári átalakulás megkövetelte a legnépesebb, de a legelhagyottabb osztály, a parasztság gazdasági, társadalmi, politikai felszabadítását. Mely törvények biztosították a jobbágyfelszabadítást?

A legfontosabb az 1848. évi IX. törvénycikk, mely megszüntette az úrbéri és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatásokat: a robotot, a dézsmát és a pénzbeli fizetéseket. A XIII. törvénycikk a papi tizedet törölte el. A IX. t. c. 4. §-a megszüntette az úriszéket, ami azt jelentette, hogy a jobbágyok nemcsak gazdaságilag, de jogilag is függetlenek lettek volt földesuraiktól. A VIII. törvénycikk kimondta a közteherviselést. Ezután tehát nemcsak a paraszt,

hanem a nemes is adózik, mert minden lakos, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és arányosan visel. A XV. törvénycikk az ősiséget törölte el. Az V. törvénycikk elrendelte, hogy az országgyűlés alsó táblájának tagjait a jövőben három évenként népképviselői alapon válasszák meg. Hasonlóképpen előírta a XVI. törvénycikk, hogy a megyék következő közgyűlésén szavazati joggal vehessenek részt a községek lakóinak küldöttei is, s ez a közgyűlés a megyerendszer részletesebb szabályozásáig a megyei közigazgatás irányítására alakítson „minden születésrei különbség nélkül” egy nagyobb számú állandó bizottmányt.

E nagy horderejű törvények méltatása nem feladatunk. A dolgozat kerete azt sem teszi lehetővé, hogy azokról a belső vívódásokról, országgyűlési harcokról, kényszerítő körülményekről szóljunk, melyek e törvények megszavazásának megszületését megelőzték [2]. Egyet azonban meg kell mondanunk! Ezeket a törvényeket a nemesi országgyűlés hozta. Megszavazói maguk is a kiváltságos osztály képviselői — zömmel középnemesek voltak. Ebből nemcsak és nem elsősorban az következik, hogy mennyiben voltak azok hiányosak, hogy mennyire viselték magukon megalkotóinak szemléletét, gyengeségét, — hanem az, hogy elismeréssel emlékezünk megalkotóikra, elismerjük érdemeiket. Ha az 1847—48-as országgyűlés tagjai nem is tudták átugorni saját árnyékukat, tettük mégis a történelmi szükségszerűség felismerését igazolja. S ez már magában véve is nagy szó. Előrelépés volt ez, és nem is kicsi! Bírálni lehet őket és kell is, de tettüket bírálni elismerés nélkül igazságtalanság.

Mit jelentett a földesurak számára a jobbágyfelszabadítás? Áldozatot. Persze, nem mindegyiküktől egyforma mértékben. Legjobban jártak a nagybirtokosok, akik nagy majorsági földterülettel rendelkeztek. Igaz, hogy nagymennyiségű robotot vesztek, de vigasztalhatta őket a kárpótlás reménye, hiszen a IX. törvénycikk 1 §-a leszögezte: „A törvényhozás a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpaizsa alá helyezi.”

A közép- és kisbirtokon már kevesebb majorsági föld volt. Helyzetük súlyosabbá vált azzal is, hogy földjeiket főként jobbágyi felszereléssel művelték. Most már a jobbágy munkától elesvén még megfelelő gazdasági felszerelésük sem volt, de pénzzel sem rendelkeztek, sem felszerelés vásárlására, sem bérmunkások fizetésére.

Voltak köztük olyanok is, akik úrbéres földdel nem rendelkeztek. Akik kis birtokukat maguk művelték. Úgy éltek, mint a parasztok, akiktől gazdasági vonatkozásban csak annyiban különböztek, hogy nemesek lévén, az adó alól mestesek voltak. Megszűnván a nemesi adómentesség, ezentúl nekik is részt kellett vállalniuk a közös terhek viseléséből és még a kármentesítésben sem reménykedhettek.

A nemesek közül a legnagyobb veszteség azokat a kisnemeseket érte, akik allodiummal már egyáltalán nem rendelkeztek, akiknek tulajdonában, (de nem birtokában) csak úrbéres föld volt. Ezek máról-holnapra szinte „koldusbotra” jutottak [3].

Méltán panaszkodtak az igári birtokosok: „...miután jobbágyokat

vesztvén, de ezen felül a közlakosság a regálékat is elfoglalván, általánosán italt és húst mérnek, ebbeli jövedelmeinktől is megfosztattunk, pénzt semmiből sem teremthetünk, s így az adófizetés lehetetlensége forog fenn” [4]. De távol áll tőlünk, hogy a nemesség sorsán keseregjünk. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy még a legrosszabbul járó viszonylag kevés számú nemesség is sokkal jobb életkörülményeket biztosíthatott magának — megmaradván az országban a nemesi vezetés — mint az a jelentős számú (871 842) zsellércsalád, kik szoros értelemben vett jobbágyfölddel egyáltalán nem rendelkeztek. (Megyénkben a zsellérek száma 15 477 volt.)

Mit jelentett a parasztok számára 1848 tavaszának forradalma? Jelentette azt, hogy: „Az úrbéri és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek.” — „De nemcsak ezt jelentette. Emberséget adott az embernek, kiegyenesítette a kényszerű alázat görnyesztette hátakat, öntudatot ébresztett az elkeseredett, sokszor csüggedésbe esett lelkekben . . .” [5]. Bár a jobbágyfelszabadítás — mint később látni fogjuk — nem volt teljes, de mégsem becsülhető le az a tény, hogy 1848 ragyogó tavasza mégiscsak a parasztság régen sóvárgott, számtalan harcban elbukott vágyainak, törekvéseinek valóra váltását jelentette.

Hogyan fogadta Heves megye népe az új törvényeket?

A jó hír szárnyakon jár. A Pesten, majd Pozsonyban kipattant szikra lobbot vetett és futótűzként terjedt a hazában. A forradalom eredményeit országszerte nagy lelkesedéssel fogadták, mintegy hajnalhasadását látták annak a korszaknak, melyben nemzetünk széttörve a feudalizmus és a Habsburg gyarmatosítás évszázados bilincseit, rálephet végre a felemelkedés útjára.

Az úrbéri viszonyok megszüntetését hírül adó miniszteri leirat 1848. április 3-án érkezett Heves megyéhez. Az alispán azonnal ismerteti a közgyűlésen a miniszterelnöki rendeletet, mely szerint a jobbágság felszabadítását még a törvény szentesítése előtt a parasztság tudomására kell hozni. A kihirdetés szükségességét még saját észrevételével is alátámasztja. Szerinte az egész megyében „A volt jobbágyok és földesurak között az eddig fennállott törvényes viszonyok bomladozni, az engedelmesség engedetlenségévé, a tisztelet gúnnyá, az úri jog gyűlölet és lázadás tűzfokává alakulni kezdettek azért, mert némely helyeken a volt földesurak, másutt pedig a tisztviselők a március 23-án kelt miniszterelnöki rendelethez izgató magyarázatokat kapcsolnak” [6]. Ugyanezen közgyűlésen a rendelet kihirdetésére küldöttségeket választottak. Pár nappal később a küldöttségek jelentései alapján, a kihirdetés eredményéről a vármegye jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: „Az úrbériség megszüntetésének kihirdetése mindenütt megnyugtatót szült és afelett a nép hála örömét nyilvánítja” [7]. A „megnyugtatósnak” oka nyilvánvalóan az, hogy a nemesség azonnal felismerte: itt nincs minden veszve. A jobbágyfelszabadítást nem a parasztság vívta ki alulról, hanem maguk a földesurak hajtották végre azt felülről. S ami ebből következik: bár a feudalizmus

legfőbb elemeit megszüntették, de nem maradéktalanul. Rögtön átláták azt, hogy követeik a diétán a körülményekhez képest a legjobb megoldást választották, amikor az elkerülhetetlen reformot maguk valósították meg abban a formában, amelyet törvénybe iktattak [8].

A parasztság viszont a törvénykihirdetés első pillanatában régi álmainak valóráváltását látta. Valóságnak vette azt, amit óhajának tartott. Nem érzékelte azonnal a jobbágyfelszabadító törvény számos fogyatékoságát.

Az első napok öröme azonban csak rövid ideig tartott. Csakhamar megindult a törvények ellentétes értelmezéséből fakadó harc a földesurak és a parasztek között. Alig pár hét telt el a törvények kihirdetése óta és a Bizottmányi ülés máris Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. május 23-án kelt 1689. számú rendeletével foglalkozik. „Miután a közelebbi országgyűlésen alkotott törvények valódi értelmét a nép sok helyütt fel nem fogta. — Miután ezen bal felfogás és értelmezés, mely könnyen szétágazásra vezethetne akkor, midőn egyetértésre legnagyobb szükségünk van — csak a nép felfogásához mért népszerű magyarázat, s a törvények értelmének egyszerű előadás által oszlattathatik el. — Önt ezennel felhívom: Hogy a jelentékenyebb törvénycikkek népszerű alakban áldolgozott s 1041 példányban ide mellékelt magyarázatát addig is, míg annak e megyére nézve netalán szükséges más nyelvekre fordítását pótlólag megküldénem, akár a kézi pénztár hasznára erendő lehetőség legolcsóbb áron, akár ingyen, kivált a falusi földművelő nép között kellő arányban ossza ki, s a lelkészek és tanítók által oda munkálkodják, hogy az azokban foglalt hasznos intésekre kellőleg figyelmeztessék, s ez által a törvény valódi értelméről, jótékonyágáról, s a nyert javokról, tiszta s ép fogalmat nyerjen” [9].

A Szemere által említett „bal felfogásnak” az oka nyilvánvalóan nem a nép tudatlansága. Ellenkezőleg: a parasztság elég hamar felismerte annak valódi értelmét és megpróbált saját igazságosnak vélt érdekeiért harcba szállni, annak érvényt szerezni. Ezt a harcot szerette volna az uralkodó osztály a szép szó erejével leszerelni.

Közben a parasztság hangulatának láttán, a földesúri érdekek megóvására és a parasztság várható támadásainak elhárítására a megye is megtette a szükséges intézkedéseket. 1848. május 3-án a Bizottmány „a történhető rendbontásnak rögtöni megvizsgálására, s a kellő intézkedéseknek elkerülhetetlen megtételére” járasonként törvényszékeket állított fel [10]. A törvényszékek felállításáról és működésének módjáról az alábbi határozatot hozta: „A fennforgó körülmények közt a közbátorság tekintetéből járasonként állandó törvényszékek alakítása tartván szükségesnek azokhoz az alábbiak küldetnek Az elnökök a szerint utasítván, hogy a járásbeli tisztviselők által az alispáni hivatalnak bejelentett az által pedig nekik tudtukra adandó esetekben mennyire lehetséges a helyszínéhez legközelebb eső tagok alkalmazásával törvényszékeket tartssanak — felruháztatván, ha szükségét látandják, nemzetőrségi, vagy katonai karhatalom használatával is” [11].

Pár nappal később pedig „a sokhelyütt megzavart közbátorság iránti kellő előgondoskodás tekintetéből” indítvány hangzott el arra vonatkozóan, hogy a megyei fegyveres hadnagyok számát 100 főre emeljék [12]. Május 15-én a megye közönsége a határozatról a következő jelentést küldte a belügyminiszternek. „A jelen aggasztó körülmények között, hol annyi aljas önérdek sötét kinyilvánulása, oly mindennapiak a polgári édes nyugalom s közbátorság elleni vészes kitörések, hol a rabláncbaiból felszabadult szép nemzetet különféle vétkes bűjtogatások által igyekeznek veszélybe dönteni a népsöpredékek, hol a munka elől futó demoralizált s minden alkalmat jogtalan erőszakkal is önhasznára elhasználni törekvő egyéniségek számának szaporodása oly feltűnően mutatkozik, hol minden pillanatban újabbnál újabb zavarok várhatók, az ily rendkívüli borús viszonyok között tehát arra határoztuk el magunkat, hogy egy 100 egyénből álló fegyveres hadnagy csapatot alakítandunk, kiknek kötelességük leendő a személy, s vagyon bátorság biztosítása s a nemzet becses nyugalma feletti éber őrködés. Stb., stb. — Végre hadnagyokul oly egyének alkalmaztassanak, kik legalább negyed telekfölddel, vagy ezt pótló értékkel, minde nekfelett pedig becsületes jellemmel bírnak. A végrehajtás az illető szolgabírákra bízatik” [13].

A megye a paraszti mozgalmak megakadályozására tett erőfeszítéseinél állandóan érezte a kormány megértését, hathatós segítségét. A megháborított közcsend helyreállítására fordított katonaság költségeinek megfizetéséről a belügyminiszter május 20-án kelt körrendelete intézkedik mégpedig oly módon, hogy a katonaság élelmezési és szállítási költségeit és a felmerült napidijakat a vétkeseknek talált egyének fizetik. De alkalmazza a kollektív felelősség elvét is. A körrendelet ugyanis kimondja: „Ha ezeknek vagyonából a fennérdeklött költségek ki nem telnének és a vizsgálatból kitűnnék, hogy a vétkes tett elkövetését a város, vagy helység lakosainak erélyes fellépése megakadályozhatta volna, de ezen fellépés bűnösen elmulasztott, vagy elmellőztetett, azon költségeket, melyek a szoros értelemben vett vétkesek vagyonaiból nem fedezhetők, a város, vagy helység minden lakosa vagyonaránylag fogja viselni.” [14]. 1848. június 12-én pedig a belügyminiszter 3467. sz. rendeletével az egész országban bevezette a rögtönítélő bíraskodást.

Az erélyes intézkedések alkalmazása mellett a megye élt a meggyőzés, a parasztság félrevezetésének eszközeivel is. 1848. június 6-án pl. határozatot hozott a megye, hogy Vas Gerebennek a nép nyelvén szóló, de a földesurak érdekeit tolmácsoló „Öreg ABC vén emberek számára” c. röpiratait 100 példányban saját költségén megrendeli és a parasztok között terjeszti [15]. A megye parasztsága azonban inkább hallgatott az érdekeit következetesen képviselő Táncsics Mihályra, akinek lapját nagy szeretettel forgatta. Ez azonban már kiváltotta a földesurak ellenszenvét és Zemplén megye átiratára a megye is csatlakozott ahhoz a határozathoz, hogy: „a vagyonbátorság irányában veszélyesen működő „Munkások” c. újság minél előbbi megszüntetése te-

kintetéből a megye által is a belügyminiszter hivatalos levél által is megkerestessék” [16].

Ezekután próbáljuk meg áttekinteni azokat a paraszti problémákat, melyek végigkísérik az 1848—49-es forradalom és szabadságharc egész időszakát.

Az 1848—49-ben felszínre kerülő paraszti problémák nagyon sokrétűek, nagyon szerteágazók. Vannak közöttük olyanok, melyek a múltban elszenvedett sérelmek jóvátételére vonatkoznak és vannak olyan egészen újkeletű sérelmek is, melyeket éppen az áprilisi jobbágyfelszabadító törvények — hoztak felszínre. Mi is ilyen gondolatmenet szerint haladunk. Rámutatunk az előidéző okokra, ismertetjük az események lefolyását és következményeit. Utalunk — továbbá — a későbbben bekövetkező végleges megoldás lehetőségeire is.

I.

Törekvés a régebben elszenvedett sérelmek orvoslására

1. Sérelmek, melyek a parasztság közvetlen erőszakkal történő kisajátításából adódtak.

A vármegye 1848. május 18-án tartott bizottmányi ülésén a csányi zsellérek ügyével foglalkozott. „Házaikbóli kibecsültetésüket panaszolták” [17]. A június 5-i bizottmányi ülésen pedig az került szóba, hogy több apci lakos kéri visszaadatni azokat a belső telkeiket, melyek valamikor az övék volt, de más kezekbe kerültek [18].

Az 1848. június 8-án tartott ülésen „felolvastatott az igazságügy miniszter május 3-án kelt levele, mely szerint Tóth János és Tóth Klára (Nagy Ignácné) karácsondi lakosok azt panaszolják, hogy néhai édesatyjuktól a földesúr erőszakosan elfoglalt egy egész telek úrbéri földet. A föld birtokába és annak időközi haszonvételeibe magukat visszahelyeztetni kívánják” [19].

Itt tulajdonképpen a kisajátításnak közvetlen erőszakkal végrehajtott eseteiről van szó. Hogyan kerülhetett erre sor, milyen törvény biztosíthatott erre jogalapot?

A földesúr számára először is Werbőczy Hármaskönyve adott lehetőséget arra hogy a jobbágya vagyonát megszerezze.

A nemesi osztokodás esetére a Tripartitum ugyanis kimondotta, hogy „... az apai ház pedig a legifjabbik fiúnak jut szállásul és lakásul, úgy azonban, hogy az ilyen jószágok és birtokjogok közös jövedelmeiből a többi fiúknak, azaz testvéreknek is közös földön, ahol tudniillik: akármelyik akarja, az apaihoz hasonló lakóházakat kell emelni és építeni” [20]. A nemesi kuria építése céljára a földesúr „kibecsültethette” a jobbágyot telkéből. Ezek az osztás alkalmával történő telekcsonkítások rendszerint a több földesuras községekben zajlottak le a Hármaskönyvből merített „törvényes” jogcímen. Heves megye második követe az 1832—36. évi országgyűlésen szükségesnek is tartotta

kijelenteni, hogy „... a leszállításnak egyedül akkor legyen helye, amikor az osztó felek birtoka oly kicsi, hogy abból egynek-egynek fél házhelynél több nem juthatna” [21].

A Tripartitum adta lehetőségeket szabályozta az 1832—36-os országgyűlés. A kibecsültetésről a IV. törvénycikk 12. §-a a következőképpen rendelkezik: „A telkes jobbágyok, vagy úrbéri zsellérek elmozdításának — fennmaradván az I-ső rész 40. cím rendelete — következő esetekben léssen helye:

a) ha a telkes jobbágy, vagy úrbéri zsellér az úri és közterhek viselésére nyilván elégtelen lenne, még pedig ha tulajdon vétke miatt, a következő §-ban meghatározandó mód szerint, azonnal, — különben pedig, miután nekie tehetségének helyreállítására egy esztendei határidő engedtetett, — ha tovább

b) nagy és a közönségre nézve veszedelmes kicsapongásokban, — vagy

c) ha a jobbágyi kötelességére az uraság kárával több ízben nyilvános nyakasságban vétkesnek találtatnék.”

Volt tehát lehetőség bőven arra, hogy a parasztságot birtokától erőszakosan megfoszják. Valóságos tényt takar az alábbi panasz:

„Ha a földesúr megharagszik egy jobbágyára, vagy házhelyre van szüksége, egyik hivatalnok, vagy szolgája részére, úgy elbecsülteti a házat és erőszakkal elveszi, a házat megtartja magának és a földet odaadja egy másiknak... Megtörténik, hogy valamelyik parasztnak a marháját elragadja a vész, s a nagy nyomorban arra kényszerül, hogy eladja marháját, mert különben nem tud mást eladni, hogy fenntartsa a maga és övéi életét, közben akad egy kapzsibb, vagy gazdagabb paraszt, aki fiaival közöl valamelyiket telekre szeretné ültetni, hogy annál biztosabban megmentse a katonáskodástól, ráveszi a hivatalnokot, aki úrának úgy adja elő, hogy az a másik jobbágy kicsapongásai miatt nem tud igásrobotot teljesíteni, s ez elégséges, hogy telkét minden további nélkül elvegye” [22].

A vármegye 1848—49. évi jegyzőkönyveiben — az előbbi eseteken túlmenően is — találunk olyan jobbágypanaszt, melyben a panaszkodók az itt előadott lehetőségek valamelyikének alkalmazásával, de mindenképpen erőszakos kisajátítással fosztattak meg földjeiktől.

„A vezekényi adófizetők az iránt esedeznek a megyéhez, hogy tudomásuk szerint elődeik közül sokan úrbéri telkeket is bírtak és így ezeket a megye levéltárában felvilágosítás végett megnézhetné s kiadatná” [23].

„Bodnár József deméndi lakos fél sessio földjét kéri visszaadni, melyet az érseki uradalom, mint földesuraság erőszakosan tőle elfoglalt s másnak eladott” [24].

„Buczko Ferenc és Buczko Mihály vécsi lakosok azt adják elő, hogy az édesatyjok halála után fél hely föld s ahhoz tartozó ház reájok maradván az tőlük elvétetett. Kérik tehát azok visszaadását elrendeltetni” [25].

„Számos kerecsendi lakosok úrbéri telkeiknek uradalmi tisztartó Zubek András által házaiktól elszakítását s másoknak adását pana-

szolván, előbbi birtokaikban való visszahelyeztetésükért könyörögnek” [26].

„Kovács János vámosgyörki lakostól a földesúr 2 1/4 úrbéri telket vett el, s most azt kéri vissza” [27].

Az elmondottakon kívül még más lehetősége is volt annak, hogy a földesúr megszerezze a jobbágya vagyonát. A Werbőczy Hármaskönyv biztosította a törvényes örökös nélkül elhunyt jobbágy után a „földesúri háramlás” jogát [28]. Ilyen esetre utal a gyöngyöshalmaji földesgazdák folyamodása. „Azon urbáriális telkeket, melyeknek gazdái elhaltak, s melyekért az adót ők fizetik visszaadni kéri” [29].

Ezeket a panaszokat a megye alispánja az illető főszolgabíróknak azzal a meghagyással adta tovább, „hogy a panaszt jó móddal, barátságos úton elintézni törekedjék, mi ha nem sikerülne, a panaszkodókat a törvény rendes útjára utasítsa.” Arról, hogy milyen eredményekkel jártak ezek a „barátságos úton” folyó elintézés — nincs tudomásunk. De valószínűleg nem csalódunk, ha azt mondjuk: aligha intézödtek el ezek az ügyek a parasztságra nézve előnyösen.

Ha a kérés már régebbi keletű volt a megye alispánja azonnal állást foglalt. „Kovács János siroki lakos azt kérte, hogy a 22 évvel ezelőtt tőle tehetetlensége miatt a földesúr által elvett és más jobbágy-nak oda adott 2/4 telkét neki adják vissza, most a terhek viselésére eléggé képes.” Az alispán Kovács János folyamodására a következőket válaszolta: „Miután a telek más kézre bízása a jelenleg hozott törvényeket jóval megelőzően történt, a törvényeknek pedig visszaható erő nem tulajdonítható, annál fogva a folyamodó kérése az említett ok miatt nem teljesíthető” [30].

Az ilyen természetű sérelmek orvoslása — még ha a vármegye részéről nem is hiányzik a jóakarát — nagyon nehéz lett volna. Példaként álljon Madarász Mihály és Galvács István átányi lakosok esete.

Madarász Mihály átányi lakos a megyéhez küldött folyamodványában előadta, hogy ő korán árvaságra jutott. 2/4 rész jobbágytelket örökölt volna apjától, de azt Döbrentei Gábor földesúr ispánja Szilágyi János tőle elvette azzal a megokolással, hogy özvegy édesanyja a földet művelni, megyei és úrbéri terheknek eleget tenni képes nem lehet. Felét átadta Dedics Jánosnak, felét pedig Galvács Györgynek, de azzal a kikötéssel, hogyha ő nagykorú lesz, a 2/4 rész telket neki visszaadják.

A másik átányi lakosnak, Galvács Istvánnak is hasonló a kérése. Ő is korán árvaságra jutott. Az előbbi ispán az ő 1/4 rész örökségét ugyancsak azzal a kikötéssel adta át Galvács Györgynek, hogyha ő nagykorú lesz az 1/4 rész telkét visszkapja. Madarász Mihály és Galvács István miután a földművelésre képeseknek és alkalmasaknak érezték magukat, felszólították földjeik használóit, a 2/4 ill. 1/4 rész telek visszaadására. Ezt azonban a földet eddig használó Dedics János és Galvács György megtagadta.

A panaszosok volt földesurukhoz, Döbrentei Gáborhoz fordultak. Ő követelésüket igazságosnak tartotta, de mivel a jobbágyfelszabadító törvények szerint földesúri joga megszűnt — őket a vármegyéhez uta-

sította. Most tehát az alispántól kérték a rájuk maradt, de 16 évvel ezelőtt másnak átadott örökségük visszaitélését.

Mit tehetett az alispán ebben az esetben? A panaszosoknak kétségenkívül igazuk volt, de ezt mondhatjuk a földet átvevő Dedics Jánosról és Galvács Györgyről is, hiszen a jobbágyfelszabadítás idején az úrbéri telek az ő birtokukban volt. Az ügy gyökerénél: a telek elvételekor történt igazságtalanság, a többi már csak ennek a következménye.

Az alispán kitért a döntés elől. Az aktát tovább tolt a járás főszolgabírájának azzal a meghagyással, „hogy a panaszt barátságos úton elintézni igyekezzék, mi ha nem sikerülne, a panaszkodókat a törvény rendes útjára utasítsa” [31].

A panaszosok a törvény útját — a törvényszéki jegyzőkönyvek tanulsága szerint — nem igen választják. Minden bizonnyal azért, mert előre látják ügyük reménytelenségét.

A törvényszéki jegyzőkönyvekből mindössze egy esetről tudunk, mikor is a régebben elvett földet a panaszos a törvényszék segítségével szerette volna visszaszerezni. A törvényszék 1849. június 13-án tartott hivatalos jelentéseket tárgyaló ülésén foglalkozott Forgács Balázs tiszaszentimrei lakos, végképp elbocsátott katona folyamodásával. „Forgács Balázs folyamodványában előadja: miszerint tőle katonaszkodása ideje alatt úrbéri földje Sréter Mihályné által elvétetvén, azt magának visszaadani kéri.” Ennek a régebbi keletű panasznak a kivizsgálását a kisgyűlés még 1847. január 17-én elrendelte. A kivizsgálással megbízott Szombahegyi János alszolgabíró azonban nem sietett Forgács Balázsnak igazságot szolgáltatni. Csak 1849. januárjában készült el jelentése. „... a kérdéses dologban valamit tudókat kihallgatván” — mondja, s mellékeli Sréter Mihályné nyilatkozatát arról, hogy a kérdéses földet még 1836 év előtt vette el Forgács Balázstól. „mivel az úrbéri szolgálatokat tenni képes nem volt.” — A bizottmányi ülés ezután úgy határozott: „Mivel a megye által kirendeltetni szokott ügyészi pártfogás megszűnt, Forgács Balázs panasa érdemben a törvényszék útjára utasíttatik” [32].

A jobbágytelek erőszakos elvétele miatt — a megyében előforduló számos panasz közül, csak egy olyan esetről tudunk, amikor a panaszos a telkét visszakapta. Az 1832—36. évi országgyűlés úrbéri törvényei közül a IV. törvénycikk 6. §-a ugyanis lehetővé tette a jobbágy számára, hogy „a telekbe tett költségeket és javításokat, a teleknek és jobbágyi állománynak haszonvételével együtt, szabad adás-vevés útján... más akárkinek eladhassa.” — Méhész János mezőtúri lakos élt ezzel a lehetőséggel és 2/4 rész úrbéri telket vásárolt. De mivel a vételnél nem tartotta be a IV. t. c. 7. §-ában előírt rendelkezéseket, a telket tőle a földesúr elvette. Méhész János az igazságügyminiszterhez folyamodott. Deák Ferenc a következő intézkedéssel küldte le a megyének Méhész János folyamodványát: „Amennyiben nevezett a 2/4 úrbéri teleknek szabad adás-vevési úton békességes birtokában volt... mind ezeknél fogva a képviseleti gyűlésnek a folyamodónak az általa örök áron szerzett úrbéri telekből kivettetése eránt múlt

esztendő szeptember 16-án hozott határozata megsemmisítvén, a folyamodónak tulajdonbani visszahelyeztetése, amennyiben abból kivettett... ezennel megrendeltetik” [33].

Az is előfordult, hogy a jobbágyok már nem is azt sérelmezték, hogy tőlük a földesuraik a régebben birtokukban volt úrbéri telkeiket elvették — ennek visszaszerzésére úgy sem volt komoly lehetőségük, — hanem csupán azt kérték, hogy a régebben elvett jobbágytelek után a továbbiakban már ne kelljen a közterheket viselniük.

Az 1848. június 13-án tartott hivatalos jelentéseket tárgyaló törvényszéki ülésen „Szenterzsébet helysége adózó közönsége előadja, hogy az 1771. évi Úrbéri törvénykönyv tartalma szerint Szenterzsébet helységében 14 3/4 házhelyek voltak az adózók kezén, jelenleg pedig csak 7 1/2 háztelkeket bírnak. Mire nézve kérik, hogy a közterhek viselésében a birtokukban lévő 7 1/2 jobbágytelek után rovattassanak meg.” A megye a kérés jogosságának megállapítására elrendelte a vizsgálatot. A nyomozás a szenterzsébetiek igazát bizonyította. A törvényszék intézkedett: „a sérelem orvosoltassék” [34].

Megjegyezni kívánjuk: bár az átvizsgált iratok sok olyan esetről számolnak be, amelyekből az erőszakos kisajátítás ténye kétségenkívül megállapítható, — az is valószínűnek látszik, hogy a felsorolt eseteken túlmenően még számos alkalommal éltek a földesurak a jobbágytelek erőszakos elvételének lehetőségével, de a kártszenvedők már nem látták értelmét annak, hogy serelmük orvoslásáért a hatóságokhoz forduljanak, — mindemellett téves lenne olyan következtetést levonnunk, hogy a földesurak főként az úrbéri földek elvételével növelték a saját kezelésükben lévő allodiális birtokukat. Az iratok bizonyossága szerint a földesurak az elvett telkeket nem maguknak tartották meg, hanem átadták azt más jobbágyoknak. Különben is, a majorsági birtok növelése, azok kiépítése a XIX. század első felében, nem elsősorban a telki állomány rovására haladt előre.

2. A birtokrendezések során elszenvedett sérelmek

A múltból hozott sérelmek között jelentős helyet foglaltak el a birtokrendezések során elszenvedett megrövidítések, telekcsonkítások. Most ezek orvoslását is joggal várták a volt jobbágyok.

„Visznek helység lakosai panaszolják, hogy illetőségeiket a tagosztály alkalmával nem a törvény rendelkezései szerint kapták ki és orvoslásért esedeznek” — olvassuk a bizottmányi ülés jegyzőkönyvéből [35].

„Vámosgyörk a tagosítást és legelőelkülönözést sérelmezi, egy főmérnököt és sérelmeik kihallgatására egy küldöttséget kérnek [36]. Czakó Lajos mérnök pedig 1848. június 4-én azt jelenti a megyének, „hogy Ecséden a tagosítást a volt jobbágyoknak a dolog hátráltatására irányzott makacs megátalkodottságuk miatt véghez nem viheti [37].

Az ecsédiek ellenállásának az oka: nyilvánvalóan a birtokrendezés iránti ellenszenv, mely a múlt sok keserű tapasztalatából származott s a nép köztudatában élt.

A földesúri allodiumoknak a jobbágyföld rovására megnyilatkozó terjeszkedési törekvése jelentkezett már a Mária Terézia-féle úrbérrendezés idejében. Mária Terézia ugyanis megtiltotta a jobbágyok földjeinek az elrablását. Bár ezt a tilalomfát elsősorban nem a jobbágy, hanem saját pénzügyi alapjának védelmére állította fel, de a rendelkezés már jelzi, hogy a jobbágyföldet a földesurak részéről komoly veszély fenyegeti.

A XVIII. század végétől azonban megváltozik a helyzet. „A parasztgazdaság és a földesúri gazdaság elkülönítése, azaz a közlegelőn, ugaron, tarlón folytatott közös legeltetés, a közös erdőhasználat stb. megszüntetése és az ezt betetőző tagosítás, mint a fejlettebb gazdálkodás — végső fokon a tőkés termelésre való áttérés egyik döntő feltétele [38] már ott szerepel a feudalizmus válságából kiutat keresők munkáiban” [39]. A birtokrendezés kérdésében a fordulatot az 1832—36. évi országgyűlés úrbéri törvényei hozták.

A birtokrendezés fogalma alatt tulajdonképpen 3 egymástól különböző műveletet értünk. 1. Úrbéri rendbeszedés, vagy szabályozás (reguláció, rectificatio), amelynek során az úrbéres telekállomány terjedelmét állapították meg, 2. Elkülönítés (segregatio), amely a legelő, erdő és nádas közös használatát szüntette meg a volt földesúr és jobbágya viszonylatában, és a 3. tagosítás, vagy összesítés (commassatio), amelynek során a már meghatározott terjedelmű, de még szétszórt volt úrbéres és volt allodiális birtokrészeket tulajdonosonként összevonva mérték ki a határban [40].

a) Úrbéri rendbeszedés

A Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor a jobbágy kezén lévő úrbéres föld mérnöki felmérésére nem került sor. Azt a parasztok bemondatai alapján sorolták be a községre megállapított földosztály alpmértékéhez arányosítva egész, fél, negyed stb. teleknek. Mária Terézia, majd később az 1832—36. évi országgyűlés úrbéri rendeletei azonban megengedték, hogy a földesúr, vagy a jobbágyok felméressék és újból kiosszák az úrbéri állományt. Ha a felmérés során az derült ki, hogy a felmért föld kisebb a bemondottnál, a hiányzó mennyiséget a földesúrnak kellett kipótolnia. Ha viszont a felmérés azt mutatta, hogy több föld van a jobbágy kezén, mint amennyit az úrbérrendezéskor készített úrbéri összeírásban felvettek — ezt a többletet a földesúr ugyan elvette az illető jobbágyától, de nem csatolhatta a majorsági birtokához, hanem azokat a jobbágyok kezére kellett bocsátania, természetesen úrbéri szolgáltatások kötelezettségével [41].

(A remanenciális földekből azonban sok esetben mégsem lett úrbéri telek, hanem átváltozott majorsági földdé. Erről később még bővebben szólunk.) A jobbágytelkek megrövidítésére sok lehetőséget nyújtottak az említett felmérések, regulációk. Sok esetben úrbéri telki állományba sorolták a régebbi irtásföldeket is. (Ezt a kérdést az irtásföldek tárgyalásánál vizsgáljuk meg részletesebben.) Az összesítések során a jobbágyok használatában lévő pusztatelkeket is saját allodiumához csatolta a földesúr.

„Apc azt panaszolta az országgyűlés előtt, hogy az úrbérrendezéskor még a falu egész határa úrbéres föld volt, de később „kényszerítés és úriszékek által” földjeikből egy egész nyomást, valamint 11 egész telekre menő földtartozékot vett el magának a földesúr” [42].

Dévaványa is azt panaszolta, hogy egykor teljesen a községé volt a föld, de a XVIII. század óta földesuruk sok földtől megfosztotta őket s ezt most majorságinak, tehát az 1848. évi IX. t. c. által nem érintésként szerepelteti [43].

A rendbeszedés formai lefolytatásának módját az 1836. X. t. c. 6. §-a írta elő. Ez lehetővé tette a föld minőségének mennyiségével történő arányosítását. Ennek lényege: a falu határában nem egyforma minőségű földek vannak ezért, a legjobb földet 1100, a közepet 1200, a leghitványabbat pedig 1300 □ öllel kell számítani [44]. Ez a rendelkezés is eszközül szolgált a parasztság kijátszására.

„Tiszakürt helysége előterjeszti: hogy noha a földesuraság a tagosztályt és elkülönözést már régibb időben folyamatba vette — azonban az 1600 □ ölével kiadatni rendelt telek helyett ők csak 1200 □ öles telket kaptak s a terjedelmesen kinyert legelőnek egy része pedig erdőnek alkalmaztatott s a megmaradt rész közös legelőnek alakítottatott, kéri sérelmüket orvosoltatni.” [45]. (Itt a □ ölek száma ugyan ellenkezik az előbb ismertetett törvény rendelkezésével. Hogy miért? Nem tudjuk. Az is kérdéses, hogy mennyire volt megalapozott a tiszakürtiek panasza. De ha igaz, minden holdnál 400 □ öl területet nyert a földesúr.)

Felvetődik a kérdés: mi lett a sorsa a különböző regulációk során elvett földeknek? Erre a statisztikai adatok vizsgálata derít fényt.

Szántóföld (m. hold) Heves és Külső-Szolnok vármegyében

	1788	1848
I. Nemesi:	110 114 h (42 ⁰ / ₀)	328 639 h (63 ⁰ / ₀)
II. Úrbéri:	156 024 h (58 ⁰ / ₀)	196 000 h (37 ⁰ / ₀)

E statisztikai kimutatás szerint megyénkben a művelés alatt álló szántóterületnek 1788-ban még csak 42 százaléka volt a földesúri, és 58 százaléka jobbágyi kézen. Az 1848-as forradalom előtt azonban már a szántóföldek 63 százaléka volt földesúri és csak 37 százaléka úrbéri. Az allodiális földterület megyénkben 3 százalékkal felülhaladta az országos átlagot. (Magyarországon ugyanis 1848-ban

nemesi föld volt	9 406 209 h (60 ⁰ / ₀)
úrbéri föld volt	6 077 273 h (40 ⁰ / ₀).

Megjegyezni kívánjuk: valószínűnek látszik az, hogy a nemesi birtok ilyen nagyarányú megnövekedése nem csupán a regulációk során elvett jobbágytelki állományból, hanem főként a közhasználatú, illetve nem úrbéres paraszti földterület elvételeiből származott. De akár ebből,

akár abból származott is a földelvétele, az mindenképpen a parasztság rovására történt.

A parasztságtól elvett földek azonban csak részben változtak át majorsági földdé. Jelentős részéből új jobbágytelket létesítettek a földesurak. Erre mutat az alábbi statisztikánk:

Jobbágytelkek száma:

az úrbárium behozatalakor

Heves és Külső-Szolnok megyében	4 456	3/4 telek	
Magyarországon	217 018	3/4 telek	
	<i>1948-ban</i>		<i>szaporodott %</i>
Heves és Külső-Szolnok megyében	6 751	telek	51,5 ⁰ / ₀
Magyarországon	227 605	6/8 telek	4,8 ⁰ / ₀

Amíg tehát Magyarországon a jobbágytelkek száma az úrbér behozatalától a 48-as forradalom és szabadságharcig csupán 4,8 százalékkal növekedett, addig megyénkben 51,5 százalékkal [46]. Ennek magyarázata: megyénkben a földesurak majorsági gazdálkodásának kevésbé voltak meg a feltételei, mint az ország fejlettebb vidékein pl. a Dunántúlon. De a *regulációk* során, vagy egyéb módon elvett földekből a földesurak akár jobbágytelkeket létesítettek, akár pedig mint majorsági földet szerződéssel újra a jobbágyoknak adták, ez *mindenképpen a földesurak feudális földjárdékának növekedését eredményezte.*

b) Elkülönözés

A birtokrendezési eljárások keretébe tartozott az elkülönözés (segregatio). A parasztok általában a rendbeszedéstől eltérően az elkülönözéstől nem idegenkedtek. Több esetben maguk kérték. Az elkülönözéstől legelőviszonyaik javulását remélték.

Mi tette kívánatosá az elkülönözést?

A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásával a földesúr a közös legelőn is igyekezett a jobbágyok rovására terjeszkedni. Sőt egyes legelőrészeket elszakítva allodizált. A legelőrablásoknak az adott tápot, hogy a gyapjúárak állandó emelkedése nagy lendületet adott juhászatunk fejlődésének. A napóleoni háborúk után ugyanis a gabonaárak és a szarvasmarháinak az ára leszállott. Egyedül a gyapjú volt még az a cikk, mely illő áron vevőre talált. A 30-as években a közös legelőn annyira elszaporodtak a földesúr állatai, hogy a jobbágyok állatait szinte az éhenveszés fenyegette.

A tiszafüredi bírák 1823-ban panaszolták: „... a Földes Uraságoknak teméntelen Ugrán élő marhái sokasága miatt úgy kiszorítatnak minden marháik a legelőből, hogy sem iga vonó marháik, sem tehenek a magok határán nem élhetnek, hanem drága pénzen kintelenítetnek pusztákat árendálni külső határokon, és e miatt annyira nevedik terheik, hogy segedelem nélkül urbariális földjeiktől is kintel-

lenek lesznek lemondani . . .” [47]. Az ehhez hasonló panaszoknak szinte se vége, se hossza.

A legelő miatt a földesúr és jobbágysai között annyira elmérgesedett a helyzet, hogy végül is meg kellett adni a lehetőséget a legelőelkülönítésre: az addig közös legelőnek a földesúr és jobbágysai között való megosztására. Így került sor az 1836. évi törvényekre, melyek előírták, hogy ahol a földesúr, vagy a telkes jobbágyok nagyobbik része kívánja a legelőelkülönítést, azt végre kell hajtani. Továbbá, hogy a legelőt a jobbágyoknak nem hasznavehetetlen területen kell kiadni, — a telek után pedig a helyi viszonyok szerint 4—22 hold legelőt kell a jobbágyoknak számítani [48]. Meg is indultak az elkülönítések, azonban az úriszék szerepénél fogva sok visszaéléssel.

c) Tagosítás

Az elkülönítés olykor együtt jár a birtokrendezés befejező aktusával a tagosítással (commassatio). A lebonyolítás módozatait ugyancsak az 1836. évi úrbéri törvények írták elő [49]. A tagosítások „a születőben lévő mezőgazdasági kapitalizmus érdekében” történtek [50]. A legtöbb földesúrnak ugyanis széjjelszórta, a parasztok földdarabjai közé ékelve kerültek el birtoktestei. A kibontakozó kapitalizmus: a gazdaság jövedelmezőbb és könnyebb kezelése szükségessé tette a szerteágazó birtokrészek összesítését. Az árutermelő földesurak az intenzív mezőgazdaságot, a nemesebb állattenyésztést s a takarmánynövények termesztésének lehetőségét remélték a tagosztálytól [51].

Az 1836. évi úrbéri törvények életbelépte után a megyét elárasztották a birtokrendezés iránt beadott kérelmek. A hosszadalmas és nehézkes eljárás azonban nagyban hátráltatta a lebonyolítását. Egy 1852. évi kimutatás szerint a határok állapotát a tagosítás és rendezés tekintetében a következőképpen találjuk Heves és Külső-Szolnok megyében [52]:

A községek száma, melyekben	Heves m.:	K.-Szolnok m.:
I. A tagosítás és rendezés a legelőelkülönítéssel együtt végbírószággal eldöntött, vagy barátságos egyezség szerint végrehajtással törvényesen keresztül vitetett s gyakorlatban van:	24	12
II. Végbírószággal eldöntött, vagy barátságos egyezség útján törvény értelmében keresztül vitetett, de a végrehajtás még meg nem történt:	6	3
III. Törvénykezési tárgyalás alatt:	15	4
IV. Hol a határnak tagosítás végetti fölmérése már bevégeztetett, de további lépés nem történt:	17	5
V. Hol a határnak tagosítás végetti föl-		

mérése megkezdett, de be nem végeztetett:	8	—
VI. Hol a régi állapot törvényes úton meg nem változtatott, se az említett fölmérések meg nem kezdettek:	28	28
VII. Hol az úrbéri állomány törvényes úton rendeztetett, de se tagosítás, se legelő-elkülönzés nem történt:	17	3

A szabadságharc megindulásáig a tagosítás és rendezés Heves megye 115 községének csak 22,8 százalékába, Külső-Szolnok megye 35 községének 34,2 százalékában hajtatott végre s lépett életbe. A többi községben a tagosítás és rendezés végrehajtása még nem történt meg. A megye helységeinek számához képest tehát viszonylag kevés helyen történt meg a birtokrendezés, mégis — mint az alábbiakban látni fogjuk, — mennyi panasz hangzott el ellene.

Tiszafüreden 1846-ban volt tagosítás. Ez akkor is nagy vihart kavart fel. Most 1848 tavaszán ismét felhangzik panaszuk: „Ezelőtt minden földet bíró lakosainak birtoka arányában volt száraz és vizes kaszálója — mely évben a száraz rész egészen felosztott — s az eddigi száraz kaszálók birtoklásától elestünk. De vannak olyanok is, akiknek sem vizes, sem száraz kaszálójuk nincs” [53]. — 1848. június 1-én pedig Szombathelyi János alszolgabíró azt jelentette az alispánnak, hogy Tiszafüreden a tagosítás ellen nagy az elégedetlenség [54].

„Erk helység a tagosítás alkalmával szenvedett, s téglavetésre szükséges hely megtagadása által okozott károsodását orvosolni kérő folyamodását az igazságügyi miniszter kivizsgálásra a megyének leadja” [55].

Zaránkon az úrbéri tagosítási pert 1844 őszén fejezték be. Akkor is komoly mozgalom támadt miatta, amit csak 1846-ban sikerült valamilyen lecsendesíteni. Most ismét feltör a régi sérelem: „A tagosításban kimért szántók egy része vízáradásnak van kitéve, a rétek, legelők hiányosak. Orvoslást kérnek” [56].

A megye törvényszéke 1849. június 19-én a hivatalos tudósításokat tárgyaló ülésén foglalkozik a szűcsi előljárók folyamodványával, melyben a tagosztály alkalmával részükre jutott határbeli legrosszabb, s részben hasznavehetetlen földterület tekintetében szenvedett sérelmük orvoslását kérik. — Berecz Ferenc tiszti főügyész ezzel kapcsolatban a következőket jelenti a törvényszéknek: „...miként Szűcs helység rendbeszedési pöre ügyészi pártfogás alatt folyván le, miután a mérnöki munkákat miből az, valjon a pörbeli ítéletnek elégtételt-e kisévelve, meghitelesítve nincs, s így a folyamodóknak mi rövidség okoztatott nem tudhatja. Őket a perbeli ítélet mikénti végrehajtása hitelesítésének bevárására s netalán orvosolható sérelmük akkoron leendő előterjesztésére utasítandónak véleményezi.” — Az ügyészi jelentés — mint látjuk — várakozást javasol. A megye él is ezzel a lehetőséggel. Elfogadja az ügyészi véleményt. Utasítja Kudelka Lajos alszolgabírót, hogy erről a határozatról értesítse a folyamodókat [57].

Domoszlón is elkezdtek már a birtokrendezést, de a lakosság annak végrehajtását ellenzi. „Baldaccy Antal Domoszló határőrszvesítése tban, a lakosok ellenszegülését panaszolván, e tárgyban az úriszéken hozott ítéletnek folyamatosítását kéri.” — A megye nem szívesen foglalkozik az ilyen természetű panaszokkal. Miként a szűcsiek esetében, most is kibújik az érdembeli elintézés alól. A következő határozatot hozza: „Folyamodónak magánügyi panasza a törvény rendes útjára utasíttatik, miről a szolgabíró Majzik Viktor által értesítendő” [58].

Sokat foglalkoztatta a megyét 1848-ban és 1849-ben a bekölceiek tagosítási ügye. A bizottmányi ülés jegyzőkönyvei a következőkben számolnak be erről.

1848. május 4. „A bekölcei bírók és lakosok Draskóczi Samú volt földesuruk ellen belső telkeik összezavarását, legelőből és faizásból kiszorításukat panaszolják” [59].

1848. június 8. „Kilenc bekölcei gyalog jobbágy panaszolja: miután a tagosítás által volt házaik elhányattak, s más igen rossz helyen kénytelenítetnek házat építeni, ennél fogva az iránt esedeznek, hogy házaik építése alkalmasabb helyen jelentessenek ki” [60].

1848. július 24. 10 volt jobbágy az 1847-ben végrehajtott tagosítással nincs megelégedve — új tagosítást kérnek. 28-an a költségek miatt ezt nem akarják — ezek az új tagosítás ellen vannak [61].

1848. szeptember 15. A bekölceiek az igazságügyminiszterhez fordulnak: „... akaratjuk nélkül kezdett öszvesítés folytán földjeinknek hasznavehetetlen berkekbőli kiméretését, legelőből kiszorításukat, s tűzi fajzás megszüntetését panaszolják” [62]. 1848. november 16. A 28 volt jobbágy a tagosítással úgy látszik elégedett, mert kijelentették: „... a mérnök által részükre kijelelt földeket kibocsátani semmiesetre sem fogják” [63]. — A földesúr is ragaszkodik a régi tagosításhoz [64].

1849. május 1. A bekölceiek ismét az igazságügyminiszterhez fordulhattak, mert „az igazságügyi osztályfőnök Nagy Károly vizsgálatra szólítja fel a megyét... Annak a törvények ételmében leendő elintézését eszközölje” [65].

1849. június 1. A bekölceiek a legelő használatából való kiszorításukat ismételtlen panaszolják az igazságügyminiszternek „aki felszólítja a megyét, hogy az előbbi kivizsgálással együtt erre is jelentést tegyen” [66].

Az idő múltott. Az intézkedés késett. Majd az ellenforradalom támadásának következtében annak orvoslására már nem is kerülhetett sor.

Az itt ismertetett sérelmek mellett szép számmal szerepelnek olyan panaszok is, amelyek nem a tagosításra — mert hiszen arra még sok helyen sor sem került — hanem a földesurak régibb, vagy újabbkeletű legelőrablásaira vonatkoznak.

„Pusztasúly közönsége az eddig általa gyakorolt szabad legeltetésért, melytől csak néhány évvel mozdítatott el a birtokos uraság által — visszahelyezésükért könyörög.” A megye Pusztasúly folyamodására utasítja a szolgabíró, hogy az ügyet barátságos úton igyekezzék elin-

tézni. Felhívta figyelmét egyúttal az 1836. évi VI. t. c. rendelkezéseire [67].

„Sár helysége adózó közönsége panaszosan előterjeszti, miképpen a helység legelőin több oly uraságok is legeltetik számos juhaikat, kiknek a helység kebelében sem majorsági földjük, sem kaszálójuk nincsen, melynek folytán az ő marháik meg nem élhetnek. — A megye utasítja az alszolgabírókat, hogy az 1848. évi X. törvénycikk 3. §-a értelmében járjon el” [68]. (A hivatkozott § ugyanis kimondja, hogy az ezutáni összesítések és elkülönözések az alispáni bíróság előtt folynak le. A rá való hivatkozás célja nyilvánvalóan az, ha sérelmes a legeltetés, kérjék a legelőelkülönözést.)

A földesurak az erdei legelőről is igyekeztek a jobbágyokat kiszorítani. A vécsi lakosok azt sérelmezik, „hogy gr. Almássy György földesúr az erdei vágásból őket kitiltotta, a földesúr legeltet, nekik pedig 1 ezüst frt. büntetés alatt a legeltetés meg van tiltva” [69].

Szentmária lakosai panaszzal: „Fáy Sámuel földesúr által a kivágott erdőrészen a legeltetést eltiltván, miután az erdőn kívül más legelőjük nincsen, azon kivágott erdőrészen a legeltetés megengedését kérik” [70].

„Solymos helység előjárói, az egri érseki uradalom által megtagadott faizás és legelői viszonyok tárgyában folyamodván orvoslásért esedeznek” [71].

Nagyon tanulságos számunkra az átányiak esete:

Az 1848. május 18-án tartott bizottmányi ülésen felolvastatott Átány helység közönségének panaszja: „alázattal előterjesztjük miként volt földesuraink, de leginkább tisztjeik által rajtunk elkövetett zsarnokságot eddig könnyes szemekkel kénytelenek valánk tűrni, mert nem volt ki minket apáinkról reánk maradt s tulajdon joggal bírt, de tőlünk erőszakosan elfoglalt vagyónunk lehető visszahelyeztetésére felvilágosított volna.” Előadják ezután, hogy a volt földesurak tisztjei helybeli lakótársaiktól összesen 4 sessio földet foglaltak el. A vármegye az átányiak folyamodványára a következő határozatot hozta: „Az alszolgabíró adja tudtukra a folyamodóknak, hogy ezen jobbágyi birtokukat a jelen országgyűlésen megszentezett törvények hozatala előtt tulajdoni joggal nem bírták, ezért kérésük alaptalan” [72].

Ugyanez a bizottmányi ülés tárgyalta a átányi közbirtokosok igazgatójának panaszát is. Előadta „miszerint a helybeli lakosok a földesúr juhait a közös legelőből kitiltani szándékoznak, ennél fogva az ingerültségnek kerülése tekintetéből igazságot kér szolgáltatni.” A bizottmányi ülés válasza: „Ott hol az összesítés mind ekkoráig meg nem történt a helybeli birtokosokat kitiltani nem lehetvén, ennél fogva a főszolgabíró Halasy Gáspár a folyamodásbeli kitéltet alaposan megvizsgálván, ha a kitéltet valónak találandja a bepanaszolt lakosokat minden erőszakoskodástól fenyték terhe alatt el fogja tiltani” [73].

A bizottmányi ülés rövid jegyzőkönyvi szövegeiből megállapítható, hogy itt 2 panaszról: a 4 sessio föld erőszakos elfoglalásáról és a közös legelő körüli viszályról van szó. Milyen eredetű a két sérelem? Van-e

közöttük valami összefüggés? — A levéltár iratai közt kutatva a következőknek jöttünk nyomára.

Az átányiak sérelme nem újkeletű. Már 1837-ben a Helytartótanácsához fordultak igazságtevésért. „Alázatos esedezéssel” előadták, hogy ők a méltóságos br. Haller Mihály földesúrral olyan contractust kötöttek, miszerint egyetlen egy földesúrnak sincs jussa a közlegelőhöz. Nem is volt semmi baj egészen 1836 tavaszáig. Ekkor azonban br. Orczy László haszonbérelője Panker Gábor ráhajtatta nagy számú birkanyáját a határra. A bérlő eljárásán felbuzdultak a többi földesurak is. Bár „belső fundusaik a helységben nem voltak”, mégis elárasztották a határt nyájakkal a lakosok oly nagy kárára „hogy az élelmükre szükséges vetéseiket kellett lekaszálniuk, mert különben jószágaik éhen vesznek”. Kéri a Helytartótanácsot, tiltsa el a földesurakat a legelő jussától. Mert „már most pedig csaknem éhenhalással kell küszködnünk, s ez után mind ő Felsege számára a katonaságnak az adólefizetésére, mind a Tekintetes vármegyének, valamint az illető Földesuraknak illő tartozásaink teljesítésére elégtelenek leszünk” (80 aláírás) [74].

A Helytartótanácsnál azonban süket fülekre talált az átányiak panasza. Pedig lett volna rá módja, hogy a földesurakat az erőszakos legeltetésről eltiltsa. Csak az 1836. évi VI. t. c. 3. §-át kellett volna alkalmaznia. Mely ugyan kimondja, hogy „a földesurat a legelő használatától sem az eddigi nem gyakorlat, sem a legelő szűke miatt elzárni nem lehet”, de a következő sorok már ezt mondják: „Kivételnek mindazon által (a közös legelőhasználatból A. F.) — 1-ör azon határok, melyekben a földesúr a legelő használatától, vagy az úrbérbehozatala alkalmával lemondott, vagy későbbi rendbeszedés által abból kirekesztett, vagy végre szerződések következtében attól önként elállott. 2-ör azon határok is, melyekben a földesúrnak az úrbérin kívül semmi belső, vagy külső birtoka nincs és a legelő jussával eddig sem élt, egyszermind a legelő az illető úrbéri bíróságok ítélete szerint *oly csekély, hogy a jobbágyság azon vonó marhái részére, melynek az úri szolgálatokra, és úrbéri földjeinek művelésére szükségképpen megkívántatnak, nem ad a föld mineműségéhez képest elegendő élelmet.*” — Az átányiak kérésének teljesítésére tehát volt jogalap, csak a jóindulat, a jobbágyság sorsa iránti együttérző szív hiányzott. Hasztalan tiltakoztak, hasztalan újították meg kérésüket 1837-től kezdve évenként.

1848 tavaszán újra reménykednek. Talán most sikerül orvosoltatni régi sérelmüket. De a vármegye — mint fentebb láttuk — elutasította kérésüket. — Ők azonban tovább folytatták a harcot. Most már az igazságügyminiszternek küldték el kérvényüket. Az Egre Állami Levéltár porosodó aktái között kutatva rátaláltunk ennek a folyamodványnak eredeti szövegére is. — Súlyos a panasz, hosszú a szöveg. Érdemes mégis végigolvasnunk. Minden sorából árad a kor levegője, az átányiak szomorú elesettsége. De ezen túlmenően — ebben a szövegben kapunk feleletet az ügy tárgyalása elején említett 4 sessio föld erőszakos elvételének történetére és annak valódi okára is.

„Igazságügyi Miniszter Úr. Kegyes Urunk! — Alázattal előter-

jesztjük: miként volt Földes Uraink, de leginkább azok haszonbérloői, s gazdatisztjei által rajtunk nagy mértékben elkövetett zsarnokságot eddigelé kéntelenek valánk csak könnyes szemekkel túrni, mert nem volt ki sérelmes ügyeinket — melynek lehető orvoslását több ízben megkezdettük, folyamodván a Tettes Ns. V. megyéhez — igazságos szempontból tekintve, törvény adta jogainkat kellően védve, bennünket — helységünkön elkövetett több ízbeli erőszakoskodások mi úton leendő megakadályoztathatása tárgyában — a törvény és igazság vértje alatt tolmácsolt volna.

Ugyan is Átányon egy földes Úrnak sem volt soha allodiális földje, következőleg mezeinken egyik is soha nem legeltetett, s történt 1836-dik év tavaszán, mi szerint B. Orczay László haszonbérelője Panker Gábor irigy szemmel nézve helységünk csekély — de szép mezeit *néhány szegény embertől torkon verve csak azért foglalt el erőszakosan minden kármentesítés nélkül néhány darab szántó földet, s becsültetett ki egy lakos társunkat minden ok nélkül házábul és kertjéből, hogy magának allodiális földet szerezzén — juhait túlterhelten mezeinkre hajtsa,* — (Ime az ok. A törvény kijátszása. Ha van allodiális föld jogos a legeltetés. Ha nincs — szerzünk.) s mit ezelőtt egyetlen egy földes Úr sem merészelt elkövetni — ezen haszonbérelő — jogainkat lábával taposva — erőszakosan hajtotta végre embertelenül kigondolt szándékát kimondhatatlan nagy kárunkra és keserűségünkre: sértett jogainkat orvoslandók folyamodtunk a Tettes Ns. V. megyéhez, de mielőtt folyamodásunk a törvényszéken szőnyegre jött volna, azon időbeli járásbeli szolgabíránk ezen szavaival: „— mennyeknek kendtek akár az Istenhez, elfogatom kendteket, s a börtönben majd lesz idejük a birkák iránt kiengesztelődni” — lehangolt bennünket, s néhány ízbe alázattal nyújtott folyamodásainkat sem kaphattuk ki a Tettes Ns. V. gye kezeiből. Panker Gábor haszonbérelő erőszakoskodásában valamennyi földes Úr követte mind, rettenetes volt nézni a sok nyáját, mely saját barmaink elől — annak táplálására és csak nem kevés mezeinket — sáskaként pusztította, elannyira, hogy barmaink az eleség szűk volta miatt napról napra fogyván — a szegénység rajtunk mind inkább mutatkozott, melynek következése lett az, hogy a Tettes Ns. V. gye által reánk kivetett adómennyiség lefizetésére esztendőre esztendőre maradván, folytonos adósságunk tetemes summára rúgott fel.

Ezen erőszakoskodásokat megakadályozni minden év tavaszán próbáltuk — de hasztalan, s most miután megadatott földjeinket tulajdon joggal bírni —, hittük tökéletesen, hogy erőszakkal szerzett jogaikról lemondanók, felszólításunkat sem várva fogják juhaikat mezeinkről saját földjeikre hajtani, — miután azonban ez meg nem történt, mi voltunk földes Urainkat figyelmeztetni kéntelenek — törvénytelen, igazságtalan, és már tovább nem szenvedhető erőszakoskodások hova hamarabbi, s végképeni megszüntetése iránt, de ez mind csak a pusztába hangzott el: folyamodtunk tehát a megyei állandó Bizottmányhoz —, volt földes Uraink szinte folyamodtak — bennünket a Bizottmány a törvény rendes útjára utasított folyamodásunkra tett hátiratában —,

volt földes Urainknak pedig azon oknál fogva, hogy Átány helységében az összesítés még nem történt — megengedte a legeltetés további folytatását. Igaz ugyan, hogy az 1848-dik évi 9-ik t.c. 3.-ik §-a szerint: „oly helyeken, hol eddig úrbéri rendezés, vagy legelő elkülönzés még meg nem történt, a fajzásra és legeltetésre nézve az eddigi gyakorlat továbbá is megtartatik. „De Átány helységére ezen t. cz. teljességgel nem alkalmazható, 1-ör azért, mert volt földes Uraink juhaikat erőszakosan hajtván mezeinkre — legeltetésre jogot erőszakos foglalás által szereztek. — 2-or azért, mert erőszakos foglalás által szerzett legeltetési jogukba — szívünkön feküdvén helységünk napról naprai süllyedése — általunk minden esztendőben megháborítatván — háboríthatatlan, s békésen birtokolt legeltetést felmutatni, s illetőleg bebizonyítani képesek nem lehetnek. — 3-szor, mert illy napfénynél világosabb igazságtalanságot a törvény nem szenvedhet meg: hiszen miként lehetne azt az igazsággal összeegyeztetni, hogy volt földes Uraink mezeikre túlterhelten hajtott juhaikkal saját barmaink elöl a legelőt elpusztítván, a mellett, hogy a legelőért külön rovatba adózni szükségeltetik — saját barmaink számára —, ha hogy éhen elveszni nem engedték — élelem szert, keservesen keresett pénzen venni, mint ez előtt úgy ezután is kéntelenítessünk?, miután saját mezeinken szorgalmunk után mind ezt beszerezni hatalmunkban állana. — Miként lehetne az, hogy utoljára volt földes uraink nagy számú juhai miatt, a földművelésre szükséges barmaink tarthatásáról is megfosztván, mindenféle adózások, de kivált tetemes adósságunk lefizetésére — melynek megadása a Tettes Ns. Vgye által folyamatosan szükségeltetik — elégtelenek levén, azon édes szabadság — miszámunkra is kivívatott — volt földes Uraink erőszakoskodása által, csirájába megfojtassék: — mi bennünk azon hit és meggyőződés van, hogy illyen igazságtalanságot törvény nem parancsolhat.

Könyörgünk ezért alázatosan Igazság Ügyi Miniszter Úr — Kegyes Urunk előtt, méltóztassék volt földes urainkat — miután Átányon soha legeltetési joguk nem volt, s erőszakoskodások idejétől fogva sem képesek békés s háborítatlan legeltetést bebizonyítani — további erőszakoskodásoktól eltiltani, s nekünk törvény és igazságot nagy kegyessége szerint szolgáltatni. —

Kik egyébiránt alázatos eserezésünket újítva — nagybecsű kegyeibe ajánlottak hódoló mély tisztelettel maradunk Átányon Július 20-án 1848.

Igazságügyi Miniszter Úr. Kegyes Urunknak alázatos esedező szolgálói: Heves megyébe kebelezett Átány helysége közönsége: (Átány viaszba nyomott pecsétje, 36 aláírás és az egész közönség.)”

Az átányiaknak azonban most is csalódnuk kellett. Az ő kérvényükre adott válasz megegyezett a többi ilyen irányú folyamodványra adott elutasító határozattal. Hivatkoztak az 1848. évi IX. t. c. 3. §-ára, és a X. t. c. 1. §-ának rendelkezéseire. Az előbbi lerögzítette: „Oly helyeken, hol eddig úrbéri rendezés, vagy legelő-elkülönzés még meg nem történt, a fajzásra és legeltetésre nézve az eddigi gyakorlat továbbá is megtartatik.” Az utóbbi pedig kimondta: „Oly helyeken, hol a földesúr

és volt jobbágyai között a legelőelkülönzés, illetőleg úrbéri rendezés, akár egyezség, akár úrbéri per útján valóságosan és tettelesen már végrehajtott, az ekként megtörtént összesítés, illetőleg elkülönözés, többé fel nem bontathatik.” — Így vált a régi sérelem, az 1848. évi úrbéri törvények hiányosságából adódóan új sérelmek kiinduló pontjává.

Voltak, akik nem kérvényeztek, már eleve nem bíztak abban, hogy akár a megye, kormány, vagy országgyűlés jóváteszi a rajtuk elkövetett igazságtalanságokat. A „kitörést”, a közvetlen cselekvés útját választották. A következőkben ismertetésre kerülő tiszasasi, gyöngyöstarjáni, parádi és bodonyi nagyhatású és nagyheveességű parasztmozgalomnak is a rég- vagy közelmúltban elszenvedett sérelmek adták a tápot.

Tisaszas

1848. április utolsó napjaiban Tisasason megmozdult a parasztság, mégpedig az úrbéri rendezés során elszenvedett sérelmei miatt. Nézzük meg a mozgalom előzményeit, lefolyását s eredményét, illetve következményét!

Tisasason 1843-ban úrbéri elkülönözést hajtottak végre. A tiszasasiak ezt magukra nézve sérelmesnek találták. Az ellenállás tüze ott izzott a lelkekben s ez az izzó üszök kapott lángra 1848 tavaszának friss levegőjű fuvallatára. Az egész faluban arról beszéltek, hogy végre felragyogott a szabadság napja, s itt az idő a cselekvésre. A buzdításban elől járt Csató Mária és Csató Katalin, kiknek cselekvésre serkentő szavai termékeny talajra hullottak. Az előkészületek tetté értek. Pintér András és Gebei István nagyszombat délutánján elmentek Luby Imre tiszaugi számadó tisztjéhez és bejelentették, hogy ők a Kelem földet, mely jelenleg az uraság birtokában van a község részére elfoglalják. A bejelentés után visszamentek Tisasasra. Az ígéret beváltására húsvét hétfőjén került sor. Mikor is a hozzájuk csatlakozó Kőrösi Sándor és a fent említett két asszony vezérlete alatt a község lakói az említett Kelem földre mentek s onnan Luby Imre csordáját kiveték és az egész község állatait oda behajtották.

A tiszasasiak tette nagy riadalmat keltett. Luby Imre földesúr az esetet jelentette a vármegyének s a vármegye azonnal intézkedett. 1848 április 28-án összehívták a rendőri választmányt, majd a május 2-án tartott törvényszéki végzés értelmében Halasy Kázmér alszolgabíró fegyveres hadnagyok kíséretében május 3-án, a kellő intézkedések fogantatására a helyszínen megjelent. A község házában mintegy „150 egyént s asszonyokat felingerülve találta”. A felolvasott törvényszéki végzésre: „mely szerint az általuk elfoglalt urasági földből barmokat kihajtani, s annak további birtoklásától elállani nem akartak, sőt az uraság barmainak és uraknak s törvényszéknek a Tiszába fojtásával s a harangok félreverésével” fenyegetőztek. Az alszolgabíró erre parancsot adott a templom ajtajának a bezárására és a főkolompokok elfogására. Erre „nagy zúgás és tolongás” támadt. „A lázító főnökök

elfogatására törvényszéki megbízott fegyveres hadnagyokat megcimbáltak.” Mire az alszolgabíró „a kint felállított katonaságot a község házához berendelte.” A helységbe hirtelen beparancsolt félszázad lovas katonaságnak megjelenésére „a nép lecsillapodván és az előre tudva lévő fő lázitókat Körösi Andrást, Győry Józsefet, Kovács Istvánt és Pintér Andrást — miután magukat önként megadták — megvasalták.” Elfogták még Békési Mihályt és Hajdú Józsefet is, — Csató Katalint és Csató Máriát, továbbá Gebei Józsefet és Körösi Sándort — mivel az elfogatás elől megugrottak és a faluból eltávoztak — elfogni nem tudták [75].

A vármegye gyors intézkedése azonban csak megfélemlítette a tiszasasiakat, de a mozgalom okát nem szüntette meg. Tudták ezt Egerben is. Bár a másodalispán május 7-én a mozgalom elfojtásáról értesítette a belügyminisztert, a május 9-én tartott bizalmas ülésen a törvényszék elnöke mégis kénytelen jelenteni: „hogy Tizzasason a törvényszéki eszközölt nyugalom csak akkor lesz tökéletes, ha az ottani úrbéri rendezési perben hozott végső ítélet végrehajtása után felmerült hiányok kipótoltatnak. A rendes katonaság pedig addig valamely közelében fekvő alkalmas helyre helyeztetik” [76].

Pár nappal később elfogták Gebei Józsefet és Körösi Sándort is. Csató Mária és Csató Katalin pedig valószínűleg még valamely biztonságos helyről az elfogatott társaik érdekében az igazságügyminiszterhez fordultak: „... azért, mert az Uraság által elfoglalt földeiket visszafoglalták, a megye rendeletéből katonai erővel elfogattattak, azokat szabadon bocsájtani, elfoglalt földjeiket és személy biztosító leveleiket visszaadni kérik.” — Az igazságügyminiszter a folyamodvánnyal kapcsolatban meghagyta a megyének, „hogy a panasz mibenlétéről tegyen kimerítő jelentést.” A megye jelentésként az 1848. május 23-án a fenyegető törvényszéknek, ez ügyben hozott ítéletét terjesztette fel.

A törvényszéki jegyzőkönyv szövegéből kitűnik, hogy a megye nem késedelmeskedett a szigorú ítélet meghozatalával. Hiába védekeztek a bevádlottak azzal, hogy a Kelem pusztát csak azért foglalták el, hogy ez által is siettessék a rajtuk esett sérelem orvoslását „Pintér András, Gebei István és Körösi Sándor mint főbűnösök ... érdemlett büntetésükül egy esztendei vasban, szokott börtöl és közmunkán töltendő rabságra, — Kovács István, Győry József és Körösi András, mint lázadást elősegítők 3 hónapi vasban, szokott börtöl és közmunkán töltendő rabságra ítéltettek. — Békési Mihály és Hajdú Imre ellen a közös ingerültségen kívül különös vétkes tény ki nem világosodván a törvényszék megdorgálása mellett szabadon bocsájtattak” [77].

Az említett Csató Mária és Csató Katalin folyamodványától függetlenül a tiszasasi lakosok is az igazságügyminiszterhez fordultak panaszukkal. Az igazságügyminiszter ezután már nem magáról a mozgalomról, hanem annak okáról kért jelentést és elrendelte a megyének az ügy kivizsgálását.

Az igazságügyminiszter rendeletére Blaskovics Gyula másodalispán 1848. június 18-án megjelent Tizzasason. A panaszokat meghallgatta és igyekezett meggyőzni őket. Vizsgálatának eredményét az igaz-

ságügyminiszterhez 1848. december 1-én felterjesztett jelentésében a következőképp összegezte:

„...Világos előttem, — írja jelentésében — hogy a sasi lakosoknak úrbéri rendezés miatti mostani panaszai és azoknak kifolyásai sem a perben eljáró bíróság mulasztásán, sem a volt földesuraságnak volt jobbágyain nyereszkeskedni, vagy azoknak rövidséget okozni kívánó szándékán, mint a panaszok által gyanúsítottak — nem alapulnak, hanem vagy az összesítés és elkülönítés iránti éretlen ellenszenvben, vagy ami hihetőbb, a nép tudatlanságát nyereszkesedésre fordító alattomos bűjtogatónak rossz akaratában, és a volt földesurat minden törvényes birtokától megfosztani akaró törekvésében gyökereznek” [78].

A tizsasi megmozdulást a december 6-án tartott fenyítő törvényszék zárta le. A májusban „megugrott” Csató Máriát és Csató Katalint is sikerült közben elfogni. Az ő elítélésükre került most sor. Erről így számol be a törvényszék jegyzőkönyve: „1848. május 2-án Tizsason összeült tisztszék ítélete következtében elfogtván mindkettő kivett vallomásával mai napon törvényszék elébe állíttatik.

Minek következtében önkéntes vallomásaiból kitűnően az: miszerint nevezett Csató Mária és Csató Katalin az egész lakosságot felháztani a Kelem nevű pusztát az uraságtól erőszakosan elfoglalni, onnan annak marháit kiverni s a helység jószágát odahajtani, sőt eme törvénytelen elfoglalás halálig leendő védelmére a népet felbűjtani és a Tizsason összeült törvényszék ellen is hangosan kikelni nem iszonyodtak, eddigi fogságukon felül 2 évi szokott bűjt mellett viselendő rabságra ítéltetnek” [79]

Gyöngyöstarján

Gyöngyöstarjában is megsértetett a vagyonbiztonság — jelenti a másodalispán 1848. április 3-án tartott bizottmányi ülésen — „amennyiben a volt jobbágyok a közelebbi múlt őszi végrehajtásba vett úrbéri elkülönítési per útján részükre kihalított földek helyett, nemcsak a maguk régi földjeiket visszafoglalni, hanem a földesuraságokét is elfoglalni s azoknak őszi vetéseiket kiszántani kezdték és a törvényes felsőbbségnek ezen kihágásért közbe tett rendeleteinek is vakmerő makacssággal ellene szegültek” [80].

Mi történt valójában Gyöngyöstarjában? Mitől rémült meg anyira a megye nemessége?

A község határában 1847 őszi úrbéri szabályozást hajtottak végre, amelynek során külön tagban hasították ki a földesúri és külön a jobbágyföldet. A jobbágyoktól elvették a jobbminőségű földjeiket. Ők ezeket 1848. április első napjaiban visszafoglalták. A földesurak és a község jegyzője a járás szolgabírájához, Izsák Lászlóhoz fordultak, hogy legyen segítségükre. A szolgabíró eleget tett a kérésnek, de akár-hogy igyekezett is a rendet helyreállítani az nem sikerült. A parasztok nem hallgattak rá. Ezért kérte a rend fenntartására szervezett megyei választmány intézkedését.

A megyei választmány április 4-én „rögtön működő” törvényszék-

ket küldött ki a vétkesek megbüntetésére. A törvényszék másnap délután 3 órára Gyöngyösre maga elé idézte a lázítással vádolt ör. Ludányi József matyó, ifj. Ludányi József matyó, Ludányi János kurta, Ludányi Jakab benke, Ludányi Petri Ferenc, Ludányi Imre benke, Ruzsom István, Ruzsom Mihály, Szecskő István, Földi Ferenc és Ruzsom József tarjáni lakosokat és a helység előljáróit [81].

A kitűzött időre a bíró és az előljárók megjelentek, a vádlottak azonban nem. A törvényszék Babus Mihály bírótól érdeklődött a nyugtalanság oka felől. A bíró nyíltan megmondta: „ők még a tavasz folyamán olyan földbe kívánják a tavaszt elvetni, mely a legjobb, melyből legtöbbet várhatnak. Mivel szavai elárulták, hogy ő is „a rendbontókkal egyetérteni merészelt — a törvényszék letartóztatta. Egyben elhatározta, hogy „a békétlenkedő csavargók” letartóztatására katonaság segítségét kéri s ezért megkeresik a Gyöngyösön tartózkodó gr. Wrba ezredbeli őrnagyot [82]. Egyben kitűzték a legközelebbi törvényszéki ülést f. hó 6-ra.

Peregnek az események.

1848. április 6. Izsák László alszolgabíró jelenti: a Wrba ezred őrnagya Verpelétről fél század katonaságot berendelt és a katonák Gyöngyösre megérkeztek.

A törvényszék meghatározza a vétkesek elfogásának körülményeit. „Nemcsak azokat kell elfogni, akik tegnap a törvényszék előtt megjelenni makacszkodtak, — tehát nemcsak a lázítókat, hanem mindazokat, akik a határbeli földesurak földjeit és rétjeit szántani merészelték. A katonaság felhasználása az alszolgabíró ügyességére bízatik. A vétkesek elfogását először megyei hadnagyoknak kell megkísérelni, ha ez nem sikerülne, csak akkor kell a katonaságot felhasználni. Minden esetre a katonákat az illető vétkesek házáinál kell elszállásolni, akik mindaddig ott maradnak, míg a helységben a csend és a béke helyre nem áll. Ha pedig a vétkesek fegyvert használnának, a kiküldött szolgabíró a katonasággal vonuljon vissza és kérje ki a törvényszék rendelkezését” [83].

1848. április 7.

„Izsák László alszolgabíró hivatalosan jelenti: kiküldetése következtében tegnap délután történt megérkeztek a rendelkezése alá bízott katonaságot a helység házáinál felállította ugyan, minthogy azonban a lakosság részéről semmi ellenállást nem tapasztalt, a törvényszéktől kapott utasítást követte. A kiállított katonaságot nem használva a megyei hadnagyok által mind a törvényszék elébe beállíttatni rendelt lázítókat, mind a lázítást követő lakosokat elfogatta. Tizenkét katonát között még az nap Gyöngyösre behozatta, s más alkalmas fogház nemléte miatt éjjel által a helyben lévő katonai laktanya fogházába őriztette, a többi katonaságot pedig lovaival együtt Tarjában a lázítók házához beszállásoltatta, s azoknak a lázítók terhére háramló ellátásáról intézkedett.” — Jelentette továbbá, hogy „...a nép nyugodt kedéllyel s békésen vette a lázítók elfogatását s felszólítására az összesítés útján részükre kijelölve lévő földek szántásának minél előbbi megkezdését megígérte.”

A törvényszék Izsák László alszolgabíró jelentésének meghallgatása után még két kéressel foglalkozott.

Az elfogottak azt kérték, hogy tekintettel a szorgos munkaidőre, kezeség mellett engedjék őket szabadon. — Ezt a kérést a törvényszék nem találta teljesíthetőnek.

A közbirtokosok az iránt folyamodtak, hogy a katonai megszállás, valamint a lakosság által megcsonkított mérnöki munka kiigazításának költségét, továbbá a nekik okozott károk megtérítését a bűnösök viseljék. A katonaság pedig legalább a tavaszi szántás és az ugarlás bevégeztéig maradjon a községben. — A közbirtokosok kérését a törvényszék magáévá tette [84].

1848. április 8.

A rögtönítelő bíróság gyors ütemben lefolytatta a tárgyalást és még aznap ítéletet hirdetett.

Részletek az ítéletlevélből:

„Ámbátor vasban beállított elsőrendű vádlott öregebb Ludányi József matyó makacskodásnak vakmerő kitüntetése mellett a törvényszék előtt kivett önvallomásaiban az ellene támasztott vádak elbizott elszántsággal és rosszlelkűséggel megtagadta, minthogy azonban a hit alatt kihallgatott 16 tanú világosan kifejténé azt, hogy megnevezett a f. évi április 2-i népgyűlésben a közhírré tett szolgabírói rendelet és helységjegyzői figyelmeztetés megvetésével az összvesereglett népet arra fellázítani, hogy nincs már többet a régi törvény, más törvény van most már, szabadság van most, nem parancsol már senki, azért ő azt parancsolja, hogy ötet kövessék, és *foglalják vissza a régi földjeiket*, abban menjen minden lakos szántani, ő a maga földjét haláláig nem engedi, engedelmeskedjenek neki, mert az őszön is azért maradtak kenyér nélkül, mert nem értették meg egymást, — nemcsak nem iszonyodott sőt megelőző időkben is folytonos lázítgatással ingerlé a népet, jelenleg pedig lázításait tetté is érlelve a *régi földjeit* erőszakosan önmaga visszafoglalva szántani és azt szolgabírói kétrendbeli eltiltásra is folytatni merészkedett,

második rendű vádlott ifjabb Ruzsom József ellen pedig a tanúk vallásai napfényvilágosan kitüntetik azt, hogy érdekelt népgyűlés alatt a lakosság fellázítására nemes öregebb Ludányi József matyóval közösen és egyformán működött, a jegyzőt és tanácsot káromlás közt öszvehuncfutolta és agyonütéssel fenyegette mindazt, ki az ő *visszajogulandó földjeiben* szántani merészelné, és általánosan az egész lakosságot a *régi földjük visszafoglalására* buzdította, mind önvallomása igazolja, hogy lázító szavait tettel is követve régi földjét a szolgabírói parancs ellenére visszafoglalni, szántással birtokába venni merészkedett, sőt folyó hó 4-én szántás alatt kint a helyszínén jóakarólag eltiltatván járásbeli szolgabíró által, annak azt felelte, hogy ő nem engedelmeskedik, mert nem olyan idő van most, mint azelőtt, nem parancsol most már neki, csepp vérig nem hagyja el a szántás által visszafoglalt földjeit, ne is ellenezze azt senki, mert különben ribillió lesz, melyet a világ még nem látott, más helységek is egyetértének

velök, — és ennélfogva mind a lázításban, mind a vagyonbeli bátorság megingatásában tetemes részvétellel terhelhetik,

harmadik rendű vádlott Ruzsom Mihály a hit alatt kihallgatott tanúk vallásai által azzal terhelte, hogy a kérdéses népösszevgyülekezés alkalmával a nép lázítására egyrészt ingerlő és bújtogató szavaival eszköz volt, midőn állítá, hogy nem parancsol most már senki, *gyerünk a régi földre szántani* és szántsa azt minden lakos, különben aki az ő régi földjét szántani, vagy csak keresztülbarázdálni is merné, úgy összeaprítja, mint töltött káposztában a húst, — terhelte továbbá, hogy Gyöngyösön más falubeli emberektől hallván, hogy most már minden szabad, a járásbeli szolgabírónak intő és hivatalosan eltiltó parancsára azt felelni merészkedett: ha a templomtól fogva az egész határt is körülállítják akasztófával, földjétől utolsó csepp véréig el nem áll, — és ezek szerint úgy is, mint a felsőség rendeletének lábbal taposója és egyszersmind a vagyonbeli bátorság lerombolója tetemesen terhelte,

negyedik rendű vádlott Babos Mihály pedig a hit alatt kihallgatott tanúk vallomásai szerint azzal terhelte, hogy bár akkoron helység bírja volt, az április 2-i lázadásnak feljelentéséről a szolgabíróhoz a jegyző által írt hivatalos levélre sem a helység pecsétjét kiadni, sem a levelet elküldeni kötelességének nem ösmeré, és ezekhez képest a kérdéses lázítások meggátolásához nemcsak, hogy hivatalánál fogva hozzá nem járult, sőt folytonosan alattomos népbújtogató lévén, már a múlt év őszén is Fügedre ottani jegyző nemes Ludányi Pálhoz utasítások szerzése végett küldötteket küldözött, jelen zavar bekövetkeztekor pedig nemcsak hogy a felsőbbsege, járásbeli szolgabírja rendeletét nem teljesítette, és példájával a kijelölt földjeik szántására ki nem ment, hanem tetteles ellenszegülései által éppen ő, mint bíró a törvényes és helybeli béke, rend, vagyonbátorság megzavarásának egyik főszközlője volt, mindezen előadottaknál fogva ezen négy lázító, kik közül a három első f. é. április 5-én a törvényszék elibe való berendelő parancs vakmerő megvetésével is terhelte, könnyen a legveszedelmesebbé válható vétségek megbüntetésében: mindnyájan fejenként 2 évi vasban közmunkán szokott bójttal töltendő fogságra és a költségek közösen leendő megtérítésére ítéltetnek,

ötödik rendű vádlott Szecskő István ellen a tanúk vallomásai által kivilágosulván az, hogy az érdekelt népgyűlés alkalmával a népet *régi földjeiknek szántására ingerelni*, a helység előljáróságára ellen pedig vakmerően oly bújtogatással kikelni bátorkodott, hogy nem parancsol már senki, és szájába kellene ütni a volt tárjáni bírónak a pipát, sőt össze kellene azt aprítani, — ezért egy évi vasban közmunkában szokott bójttal eltöltendő fogságra ítéltetett [85].

További 20 vádlottat ítélték félévtől egy napig terjedő fogságra, nyolcat közülük felmentettek. Minthogy időközben a község lakosai megkezdték a tagosztály szerinti földek szántását, a katonaságot elrendelték a faluból. A felmerült károk és költségek az ítélteteket terheltek [86].

A törvényszék munkáját befejezte. Az elítéltek megkezdték bünte-

tésük kitöltését. Belátták, hogy igazuk kiverekedésére nincs lehetőség. Ezután már csak a szabadulás gondolata foglalkoztatta őket. Reménykedve az igazságügyminiszterhez fordultak, de mint alább látjuk eredménytelenül.

„Az úrbéri rendezési per következtében történt új hasítás alkalmával — írják — nem jelöltetvén ki világosan mindenkinek saját földje, nem tudtak eligazodni rajta, melyik föld kié és hol történend az új szántás annyira, hogy tavaszt nem is vethettek, hogy tehát az őszt is el ne mulasszák régi volt ugarföldeiket szántani kezdték, de akkor mint erőszakoskodók katonák által elfogatván a megye börtönébe zárattak. — Magukat szabadon bocsájtani és rajtuk megvett katonatartási költségeket, s úgy egyéb káraikat megtéríttetni kérik.” S a válasz:

„A folyamodóknak adják tudtul, hogy ebbeli kérelmüknek, miután a felküldött perbeli iratok tanúsítása szerint mint lázítók és erőszakoskodók a törvény rendes útján elítéltettek, hely nem adatik. Budapest, július 23. 1848. Deák Ferenc igazságügyi miniszter” [87].

Mielőtt tovább mennénk, módosítanunk kell Ember Győzőnek a gyöngyöstarjáni mozgalommal kapcsolatos korábbi megállapítását. Ő ugyanis Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez c. nagyjelentőségű dokumentum kötetében arról szól, hogy „A parasztmozgalmaknak a megye területén . . . a majorsági földek megszerzése . . . volt célja.” Majd ezen megállapítását konkretizálja a gyöngyöstarjáni kitérésre. Ezzel kapcsolatban — többek között a következőket mondja: „. . . De nemcsak régi földjeiket foglalták vissza, hanem elfoglalták a földesúri majorsági földeket is.” Úgy tünteti fel a tarjániak mozgalmát, mintha itt nem a régebbi sérelem erőszakos eszközökkel történő orvoslásáról, hanem a földesúri földek önkényes elfoglalásáról lenne szó. Ezzel a következtetéssel nem érthetünk egyet. Igaz ugyan, hogy a mozgalmat hírül adó első alispáni jelentésben szerepel az a kitétel, hogy a gyöngyöstarjániak nemcsak a maguk régi földjüket foglalták vissza, hanem a földesuraságokét is, ez azonban a későbbiek során nem nyert beigazolást.

Az alispán ezen kijelentése származhatott a téves értesülésből, de elhangozhatott azon célból is, hogy a parasztforradalom rémének felidézésével a közgyűlés résztvevőiben a földesurak mellett és a volt jobbágyok ellen ébresszen közhangulatot. — Ha itt, az úrbéri szabályozás alkalmával elszenvedett sérelem erőszakos orvoslásán túl, a földesurak régi tulajdonában szereplő földek elfoglalására is sor került volna, ez a tény mint súlyosbító körülmény minden bizonnyal szerepel a rögtönítélő törvényszék tárgyalásain. Majorsági földek elfoglalására azonban a törvényszéki iratanyagban sehol sem történik utalás, de többször szerepel a „régii földek visszaszerzése” kijelentés. Összegezve: Gyöngyöstarjában a volt jobbágyok a tőlük előző évben úrbéri szabályozással elvett jobbminőségi földjeiket foglalták vissza, de a régi majorsági szántókhoz nem nyúltak.

Parád és Bodony

Május elején Parád és Bodony lakosai az urasági erdőben és réteken legeltetni kezdtek. A másodalispán 1848. május 13-án kelt, a belügyminiszterhez címzett jelentése így szól: „...Heves és Külső-Szolnok megyékben jelenleg általános csend és béke uralkodik, kivéven Parád és Bodony helységeket, hol a lakosok gr. Károlyi Györgynek erdei vágásait s majorsági kaszálóit erőszakosan legeltetni kezdték. (A másodalispán itt is túloz: miként a periratokból is látni fogjuk, itt olyan erdei tisztásról van szó, melyen kaszálni is lehet, de mivel erdőközi terület és nem szoros értelemben vett kaszáló, könnyen lehet értelmezni az erdőhöz tartozó területnek is.) Ezen erőszakoskodva tilalomratöröknek törvényszerű gyors megfenyítése, s a rendre visszahozatalok iránt már megtétettek a rendelkezések” [88].

Nézzük meg közelebbről miről szól a másodalispán jelentése. Parád és Bodony egymás mellett fekvő községek. Köztük húzódott a szóban forgó erdőréz. A községek lakosainak igazságérzetét sértette az, hogy bár erdei legelőjük az uraságtól rég el volt határolva, az uraság jószágait mégis legeltették az ő területükön, míg nekik az uraság erdeje tiltott terület volt. Hozzájuk is eljutott a jobbágyfelszabadítás híre, s a törvény paragrafusait a maguk előnyére próbálták magyarázni. Ők is behajtották állataikat az urasági vágásba. Az uraság erdőkerülői azonban ezt észrevették. Felszólították a legeltetőket a tiltott terület elhagyására. Mivel szavuk süket fülekre talált, elhatározták, hogy az ott legelő állatokat „zálogként” behajtják. Erre Kis Ferenc parádi lakos „Istenkáromló szavakkal, halállal fenyegetőzve, a vágásokból behajtani célzott marhák behajtásának vakmerően ellenszegült.” Kovács Joachim cimboráját pedig a faluba küldte segítségért. Mire „a község lakói nagy csoportban botokkal és baltákkal felfegyverkezve kitódultak, marháikat a behajtóktól erőszakkal elvették. Talán még vérengzés is lett volna, ha Bartus Urbán az erdész és a kerülők védelmére nem kel, és a felizgatott lakosokat bölcs mérsékletre nem inti.” A kerülők ugyan megmenekültek, de a lakosok a visszaszerzett állataikat a tilalmas vágásba ismét behajtották.

A parádiak tettét követték a bodonyiak is, akik „Hosszúbérc árnyéka” és a „Sós tölgyes” nevű réteket minden tilalom ellenére felszabadították és önkényesen legeltették.

Az uraság az esetet jelentette a megyének. A megye azonnal határozott „... a folyamodásban kitett panasz és okozott erőszak körülményes megvizsgálására, az e tárgyban leendő tisztí nyomozás haladéknélküli megtételére, mint szinte az okozott károk szakértők általi megbecsültetésére a főszolgabíró Almásy László segédesküdt társával kiküldetik.” Még „óvatos elgondolásból kérte a Verpeléten állomásozó félészázad lovasságnak Parádra rendelését” [89].

Így került sor 1848. május 15-én és 16-án Novotha Péter elnöklése alatt, Parád helységben tartott fenyítő törvényszékre.

Az ítéletek meghozatala után Blaskovics Gyula másodalispán jelentést tett a zendülés elfojtásáról Szemere Bertalannak. „A parádi és bo-

donyi erőszakos tilalomtörők ténye olyan lévén, hogy elkövetőik ellen az 1840. IX. t. c. rendeletéhez képest törvényszéki eljárásnak lett helye, — a törvényszék folyó hó 15 és 16-án óvatos előgondoskodásból félszázad lovasságnak Verpelétről Parádra rendelésével a hely színén bíraskodott, s a vétkesek megíteltetvén, közülük 13-mat a megyei fogházba záratk: — a rend és törvény tisztelete ezen eljárás által az egész mátrai járásban, mely a parádi esemény kimenetelétől várt, — tökéletesen helyreállott” [90].

A parádiak a büntetés elengedésért az igazságügyminiszterhez folyamodtak. Az igazságügyminiszter az alábbi választ küldte le a megyének: „A parádi lakosok az urasági vágásban történt legeltetés miatt fogságban lévő gyermekeiknek s cselédjeiknek kezessége melletti ki nem adattását és a kérdéses legeltetés miatti túlságos kárpótlásbani elmarasztaltatásukat panaszolván, gyermekeiket kiadatni, s a fizetés terhe alól magukat fölmenteni kérik, — a megye közönségének f. é. július 24-ről az 1858. sz. a. hozzám tett jelentés mellett felterjesztett iratokat a folyamodók kézbesítendő kárlevelével együtt önöknek azon felszólítással küldöm ezennel vissza, miszerint a folyamodókat értesítessék: hogy ebbéli kérelmüknek — miután a felküldött perbeli iratok tanúsítása szerint az illetők mint erőszakos tilalomtörők és ellentállók a törvény rendes útján ítéltettek, s marasztaltattak el, — hely nem adatik. Budapest, augusztus 8-án 1848. Deák Ferenc igazságügyi miniszter” [91].

De úgy látszik a megye vezetői Parádon kettős mércével mértek. A megye bizottmányi ülése ugyanis 1848. november 3-án tárgyalta a parádiak panaszát, mely az igazságügyminisztériumot megjárván került a megyéhez.

„Bartus Mihály bíró, Kövér József esküdt s a többi parádi lakosok panaszképpen előadván, miképen az erdei legelőről jobbágyaik az uraság által letiltattak, mely legelőjük az uraságtól rég el volt különözve, s most minden marháik a tarlókon s a réteken élődnek, hol is semmi élelmezésük nem lévén, erdei legelőjük nélkülözhetetlen.”

Most, hogy nem a volt jobbágyok, hanem a földesúr követett el jogtalanságot szó sincs a törvényszék kiküldéséről és a földesúr megbüntetéséről. Csupán annyi történik, hogy a bizottmányi ülés meghagyja Balázsovics főszolgabírónak, „hogy ez ügyben a 48. é. X. t. c. értelme szerint intézkedjék” [92]. Vagyis hívja fel a főszolgabíró a földesúr figyelmét arra, hogy ahol az úrbérrendezés már megtörtént, ott az elkülönözésről szóló határozatot a földesúrnak is meg kell tartania.

A volt jobbágyok az úrbérrendezéssel kapcsolatos panaszaikkal — mint láttuk — többször fordultak a kormányhoz is. A kormány kénytelen volt foglalkozni ezzel a problémával annál is inkább, mert a 48-as jobbágytörvények ide vonatkozó paragrafusai nem jelentettek megnyugtató megoldást. Előre lépésre azonban nem jutottak. Deák Ferenc igazságügyminiszternek a függő jobbágykérdések megszüntetésére 1848. szeptember 19-én benyújtott törvényjavaslata nem is nyújtott a múltban elszenvedett sérelmek orvoslására módot. A kormány álláspontját fejezte ki Deák Ferenc ig. min. mikor az egyik sérelemmel

kapcsolatban a következőket mondta: „a törvényhozás 1848-ban előrelátással volt, s azért rendelte a már elkülönítésnek felbonthatatlanságát, mert különben a pereknek vége-hossza nem lenne” [93]. A szeptemberi törvényjavaslat ebben a kérdésben csupán annyiban jelentett előrelépést, hogy kimondta a még közös legelők elkülönítését [94].

**

Az eddigiekben parasztságunknak az 1848-as forradalmat megelőző időből származó sérelmeiről szoltunk. Ezek a régi panaszok 1848 tavaszán újra felelevenedtek. Parasztságunk úgy gondolta, hogy ha mindazt amiről eddig csak magukban keseregtek, vagy annak megváltoztatására sikertelen kísérleteket tettek, — most ismét a megye, az országgyűlés a kormány elé viszik, panaszos szavuk végre meghallgatásra talál. De — amint láttuk — ismét csalódniuk kellett. Olykor erőszakhoz is folyamodtak, „kitörésekkel” kísérleteztek, de megint csak eredménytelenül.

A régiék mellett 1848 tavaszán támadtak új sérelmek, új összeközési lehetőségek is. Ezek azonban már kimondottan az új törvények fogyatékoságaiból adódtak.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

- [1] Révai J.: A forradalom költője. Irodalmi tanulmányok, Bp., 1950. 61. l.
- [2] A kérdés alapos kifejtését adja Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás c. tanulmánya. Századok. 1952. évf. 509—592. l.
- [3] Vö. Ember Győző: Magyar parasztmozgalmak 1849-ben. Bp., 1949. 15. l.
- [4] Egrri Állami Levéltár, Köztárgyak jegyzőkönyve: 1848. nov. 2., 1675. l.
- [5] Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957., 263. l.
- [6] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 527. l.
- [7] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 528. l.
- [8] Ember Győző: I. m. 15. l.
- [9] EÁL. Közig. iratok 1848.-é. 783. sz.
- [10] OL. Büm. 1248/1848. sz., idézi Ember Gy.: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp., 1951. 129. l.
- [11] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 598. l.
- [12] EÁL. Közt. jkv.: 1848. V. 636. l.
- [13] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 656. l.
- [14] EÁL. Közt. jkv.: 1848. V. 26., 776. l.
- [15] EÁL. Közt. jkv.: 1848. VI. 851. l. Vas Gereben röpiratát ismerteti és értékeli Ember Győző: Magyar parasztmozgalmak. Bp., 1949. 70. l.
- [16] EÁL. Közt. jkv.: 1848. IX. 16., 1537. l.
- [17] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 710. l.
- [18] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 834. l.
- [19] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 909. l. Közig. iratok: 748. sz.
- [20] Werbőczy: Hármaskönyv III. Rész. 40. cím.
- [21] Az 1832—36. évi országgyűlés jegyzőkönyvei II. 225. l.
- [22] Ungarische Miscellen 1918. III. r. 20. l.
- [23] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 953. l.
- [24] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 968. l.
- [25] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 960. l.

- [26] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 962. l.
 [27] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1272. l.
 [28] Werbóczy: Hármaskönyv III. Rész. 30. cím. 1—20. §.
 [29] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 967. l.
 [30] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 608. l.
 [31] EÁL. Népfelkelés-Nemzetőrség 1848—49. é. iratköteg.
 [32] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1849. é. 185. l.
 [33] EÁL. Közig. iratok: 1848. é. 660. sz.
 [34] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 183. l.
 [35] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 717. l.
 [36] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 898. l.
 [37] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1085. l.
 [38] Vö. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp., 1949. 184. l.
 [39] Szabad György: I. m. 312. l.
 [40] Szabad György: I. m. 311. l.
 [41] 1836. X. t. c. 7. §.
 [42] OL. 1848—49. o. gy. Arch. Regn. Lad. XX. 22. F. 2. A. No. 492. a.
 [43] OL. uo. No. 355. (Az idézett Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948. 327. l.).
 [44] 1836.: V. t. c. Bevezetés.
 [45] EÁL. Törvényszéki jegyzőkönyv 1848. V. 3., 504. l.
 [46] Fényes Elek: Magyarország leírása II. r. Pest, 1847. 233—238. l.
 [47] EÁL. Közt. jkv.: 1823. é. 1335. l.
 [48] 1836.: VI. t. c. 3. §.
 [49] 1836.: X. t. c. 6. §.
 [50] Lenin: A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban. Bp., 1950. é. 75. l.
 [51] Magyar Gazda 1842. 77. sz. 1227—1228. l. (Jegyzetek a tagosztályról).
 [52] EÁL. Kimutatás a határok állapotának, tagosítás és rendezés tekintetében 1852.
 [53] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 355. l.
 [54] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 763. l.
 [55] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 829. l.
 [56] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1272. l.
 [57] EÁL. Törvsz. jkv.: 1849. é. 341. t.
 [58] EÁL. Törvsz. jkv.: 1849. é. VI. 21. 399. t.
 [59] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 624. l.
 [60] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 948. l.
 [61] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1779. l.
 [62] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1509. l.
 [63] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1727. l.
 [64] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1728. l.
 [65] EÁL. Közt. jkv.: 1849. é. 313. l.
 [66] EÁL. Közt. jkv.: 1849. é. 406. l.
 [67] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 715. l.
 [68] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. VI. 5. 885. l.
 [69] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. V. 17. 718. l.
 [70] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 900. l.
 [71] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. VI. 15. 490. old.
 [72] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 720. l.
 [73] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 721. l.
 [74] EÁL. Népfelkelés-nemzetőrség 1848—49. iratköteg.
 [75] OL. Büm. 1248/1848. sz. közli Ember Győző: I. m. 128. l. és EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 553—558. l.
 [76] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 629—630. old.
 [77] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 553—558. l.
 [78] EÁL. Közig. iratok: 1848. é. 220. sz.
 [79] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 1058. l.
 [80] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 530. l.

- [81] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 770. tétel.
- [82] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 771. tétel.
- [83] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 776. tétel.
- [84] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 772., 773., 774. tétel.
- [85] EÁL. Törvényszéki jkv.: 1848. é. 482. l.
- [86] Soós Imre adatai alapján közli Ember Győző: I. m. 125—127. l.
- [87] EÁL. Közig. iratok: 1848. é. 1167. sz.
- [88] OL. Büm. 1997/1848. sz. Közli Ember Győző: I. m. 130. l.
- [89] EÁL. Törv. jkv.: 1848. é. 798. tétel.
- [90] OL. Büm. 1894. sz. a per anyaga: EÁL. Törvsz. jkv.: 1848. é. 799., 800., 801., 802. tétel sz. á. található.
- [91] EÁL. Közig. iratok: 1848. é. 1289. sz.
- [92] EÁL. Közt. jkv.: 1848. é. 1697. l.
- [93] Kónyi Manó II. K. 110. l., idézi Szabó István: I. m. 362. l.
- [94] Közlöny 1848. szept. 21. 104 sz. 528. l.